

Tijdschrift
voor de
Geschiedenis
van de
Kartografie

Caert THRESOOR

JAARGANG 41 ● NR 2 2022

**De Grote Atlassen online
beschikbaar**

**Jan van Gorkum en
zijn Lithographisch
Etablissement**

**De kaart van Amsterdam
van Pieter Persoy uit
1694**

**Plattegronden van
kloosters in Belgische
steden**

**Een uitgave van de
Barent Langenes Stichting**

Redactie Gijs Boink, dr. Kees van Grootheest, Ron Guleij, dr. Reinout Klaarenbeek, Capt. Hans Kok, dr. Ferjan Ormel, drs. Ester Smit, drs. Reinder Storm, Erik Walsmit.
Correctie Engelse teksten Francis Herbert (Londen)

Vormgeving Twin Media bv,
Culemborg

Internet <https://caert-thresoor.nl>
(volledige jaargangen met een vergring van drie jaar; inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs)

Secretariaat R. Storm, p/a Allard Pierson | De Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Oude Turfmarkt 129, 1012 GC Amsterdam, E-mail: redactie@caert-thresoor.nl

Barent Langenes Stichting
M. Griffioen, Nieuwstraat 19B
2312 KA, Leiden

Abonnementen en administratie
Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 33,00 België € 35,00; Overige landen € 42,00 Losse nummers € 9,00 (exclusief verzendkosten)
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Administratie Caert-Thresoor, Mijerstraat 20, 2613 XM Delft, administratie@caert-thresoor.nl
ABN AMRO, IBAN: NL19ABNA0408579447

ISSN 0167-4994

Copyright Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven Op aanvraag bij administratie@caert-thresoor.nl

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

BEELDOMSLAG: DETAIL VAN AFBEELDING 4, PAGINA 26/27.
Plattegrond van het rijke klarenklooster in Brussel, Nivoy, ca. 1805 (Algemeen Rijksarchief Brussel, Kaarten bij de aanplakbiljetten voor de verkoop van nationale goederen. inv.nr. 7).

Artikelen

3 THOMAS DRESSCHER
De Grote Atlassen online beschikbaar
Digitalisering van de door Asia Maior/ Atlas Maior uitgegeven atlasserie

9 FRANS SCHOLTEN
Jan van Gorkum en zijn Lithographisch Etablissement
Deel 1: de beginjaren in Gent

18 MARC HAMELEERS
Herkend
De eerste uitgave van de kaart van Amsterdam van Pieter Persoy uit 1694

23 REINOUT KLAARENBEK
Klooster te koop
Plattegronden van kloosters in Belgische steden uit het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw

Rubrieken

32 Kaartmakers in de Nederlanden

34 Kaartencollecties in de Nederlanden

36 Recensies

38 Varia Cartographica

41 Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

DE GROTE ATLASSEN ONLINE BESCHIKBAAR

Digitalisering van de door Asia Maior/Atlas Maior uitgegeven atlasserie

• THOMAS DRESSCHER •

De afgelopen jaren is een lang gekoesterde wens van het Nationaal Archief (NA) in vervulling gegaan: in samenwerking met uitgeverij Asia Maior/Atlas Maior is gestart met het digitaal beschikbaar stellen van de tussen 2006 en 2012 uitgebrachte atlasserie die gewijd is aan de kartografie van de voormalige Nederlandse koloniën. Iedereen kan het resultaat nu bekijken op de website van het Nationaal Archief. Dit artikel staat stil bij de totstandkoming van deze digitale edities.¹

DRS. T. DRESSCHER

is freelance historicus met als specialisaties maritieme en koloniale geschiedenis.

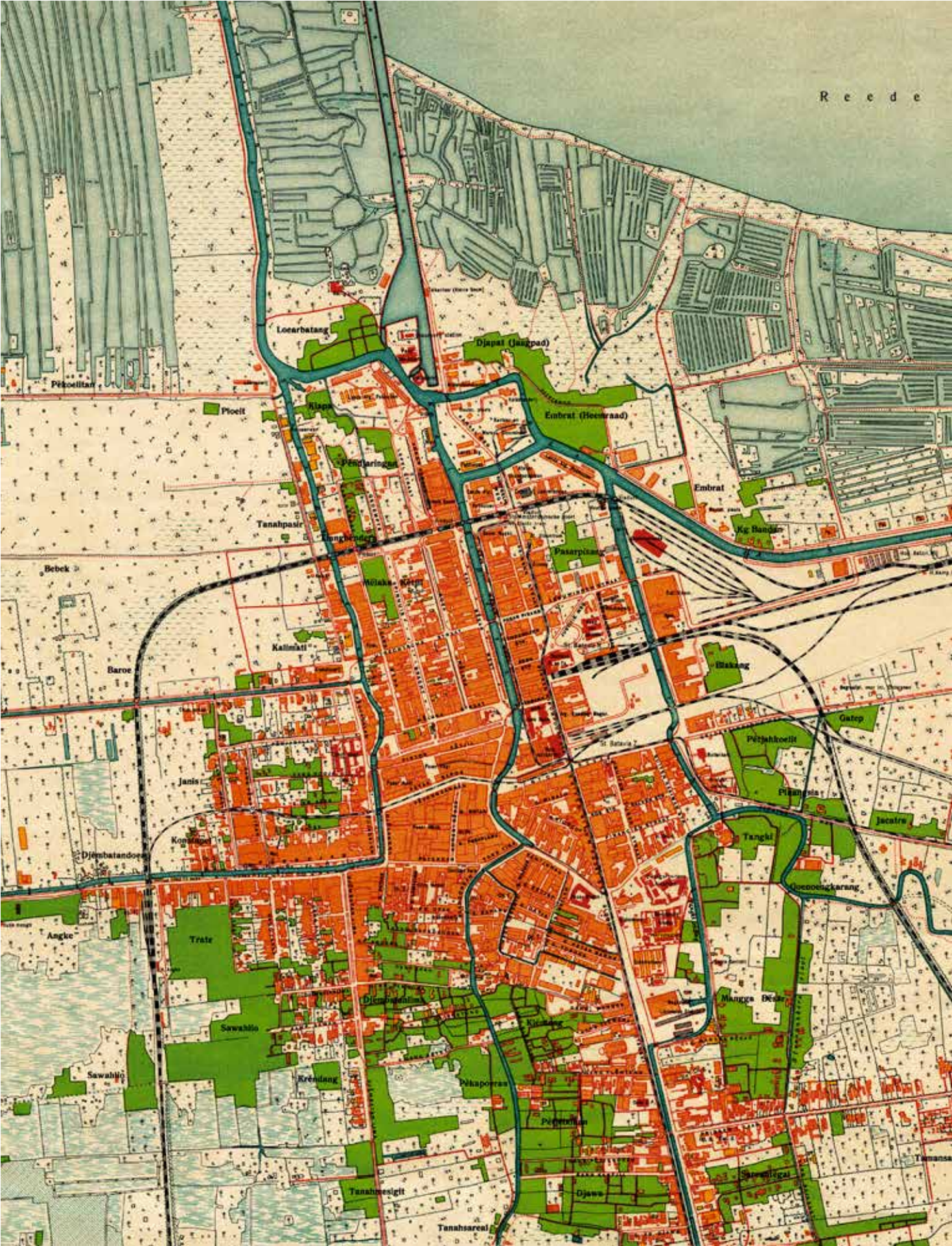
Het eerste deel van de atlasserie, die in totaal tien delen bevat, was de *Grote Atlas van Nederlands Oost-Indië* (GANOI). Deze werd uitgebracht in 2003 en behelst het kaartmateriaal van de voormalige kolonie Indonesië uit de eerste helft van de vorige eeuw. Tussen 2006 en 2010 verschenen de zeven regionaal geordende delen van de *Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* (GAVOC). Het betreft een vrijwel compleet overzicht van het wereldwijd bewaard gebleven manuscriptmateriaal aan kaarten, plattegronden en topografische afbeeldingen van alle gebieden die onder het octrooi van de VOC vielen. In 2011-2012 verschenen de twee delen van de *Grote Atlas van de West-Indische Compagnie* (GAWIC). Gezamenlijk vormen ze hét standaardwerk voor de rijke kartografische nalatenschap van Nederland in zijn voormalige overzeese gebieden.

Hoewel de atlasserie aanvankelijk meer voor verzamelaars bedoeld was, blijkt dat de atlanten wel degelijk ook veelvuldig voor onderzoek worden gebruikt.² Tijdens een bijeenkomst in 2015 van het *Dutch Trading Post Heritage Network* in Jakarta

werd het de Nederlandse aanwezigen duidelijk, dat de atlanten voor Indonesische historici, erfgoed specialisten en architecten van groot belang bleken te zijn in hun dagelijkse werkpraktijk.³ Tegelijkertijd bleek ook, dat in Indonesië de kostbare en gelimiteerd uitgegeven atlanten slechts op een handjevol plekken beschikbaar zijn. Johan van Langen en Frans van Dijk van het Nationaal Archief vatten het idee op, om in het kader van het Programma Internationale Erfgoedsamenwerking (voorheen Gedeeld Cultureel Erfgoed programma)

¹ Enkele delen uit de atlasserie de Verenigde Oost-Indische Compagnie en van de West-Indische Compagnie.

de atlassen te digitaliseren. Dit idee kreeg steun bij de oorspronkelijke initiatiefnemer en uitgever Rob van Diessen. Bij de start van het project in 2018 werd ervoor gekozen om niet alleen de Aziatische, maar alle delen uit de serie integraal te digitaliseren, teneinde ze voor een breed publiek toegankelijk te maken.

DE DIGITALISERING VAN DE KAARTEN

Voor de digitale publicatie van de vele in de atlassen opgenomen kaarten, was toestemming nodig van de instellingen die over de rechten van de kaarten beschikken. Hoewel het overgrote deel van het materiaal afkomstig is van het Nationaal Archief en andere Nederlandse archieven en bibliotheken, is in de atlassen ook veel materiaal van buitenlandse instellingen opgenomen. De lijst met vindplaatsen loopt van Japan tot aan Washington en bevat instellingen van over de hele wereld van de *Bibliotheca Apostolica Vaticana* tot de *National Library of South Africa*. De lijst is een fascinerende getuigenis van de spanwijdte van de Nederlandse koloniale activiteiten én van de omvang en de volledigheid van de atlassenreeks. Omdat de lijst met oorspronkelijke contactpersonen niet meer actueel was, vergde het veel tijd en doorzettingsvermogen om alle relevante personen te bereiken. Eenmaal bereikt, verleende het overgrote deel van de instellingen enthousiast hun medewerking. Een aantal instellingen reageerde echter terughoudender en stelde soms als voorwaarde dat hun materiaal enkel in lage resolutie beschikbaar zou worden gesteld: ze meenden dat anders hun kaarten ‘op straat zouden komen te liggen’. Uiteindelijk konden evenwel alle instellingen worden overtuigd van het belang van een volledige digitale beschikbaarheid.

De nieuwe digitale editie verschilt van de gedrukte editie hierin, dat de afbeeldingen, indien nodig, werden nabewerkt. Enerzijds omvat deze nabewerking de correctie van tekortkomingen die zijn ontstaan als gevolg van de uiteenlopende wijzen en kwaliteit van reproductie. Hierbij kan gedacht worden aan belichtingsproblemen of vervormingen die bij het fotograferen van grote kaarten kunnen optreden. Anderzijds betreft de nabewerking een digitaal herstel van de uiteenlopende vormen van degradatie die de kaarten in de loop der jaren hebben ondergaan. Zeker het modernere kaartmateriaal dat is opgenomen in de in 2003 verschenen *Grote Atlas van Nederlands Oost-Indië*, verkeert in een zeer uiteenlopende staat. Het goedkope papier waarop deze institutionele kaartseries in grote oplages gedrukt zijn, is gevoelig voor inwerkingen van licht, vocht en warmte en scheurt gemakkelijk.

3

2 Stadskaart van de Gemeente Batavia 1:10.000 (verkleinde uitsnede), Topografische Dienst Nederlands Indië, 1921 (1918). GANOI, p. 238.

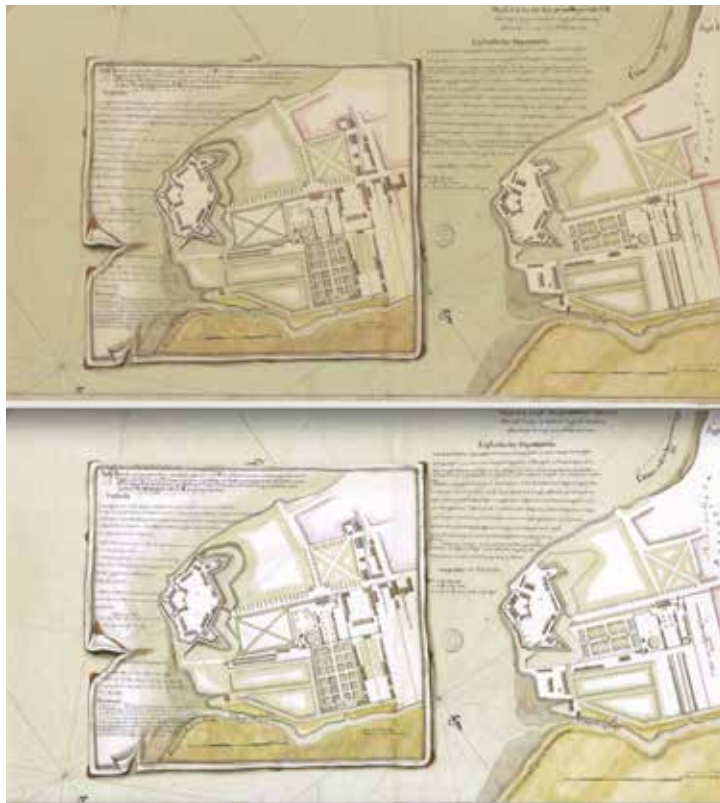
3 Gezicht op de Tafelbaai bij Kaap de Goede Hoop, door J. Vingboons, ca. 1665. GAVOC, V, p. 73.

De oudere manuscriptkaarten van de VOC en de WIC verkeerden vaak in betere conditie, omdat ze veelal werden getekend op geschept lompenpapier, dat beter bestand is tegen degradatie. Maar ook hier varieerde de materiële staat en werd soms een nabewerking noodzakelijk geacht. De nabewerking zorgde voor gave, zeer scherpe en uniforme reproducties van de kaarten. In de digitale bijsluiters van de gedigitaliseerde edities, worden de gemaakte keuzes en gebruikte werkwijzen verantwoord.

HERZIENING VAN DE TEKSTEN

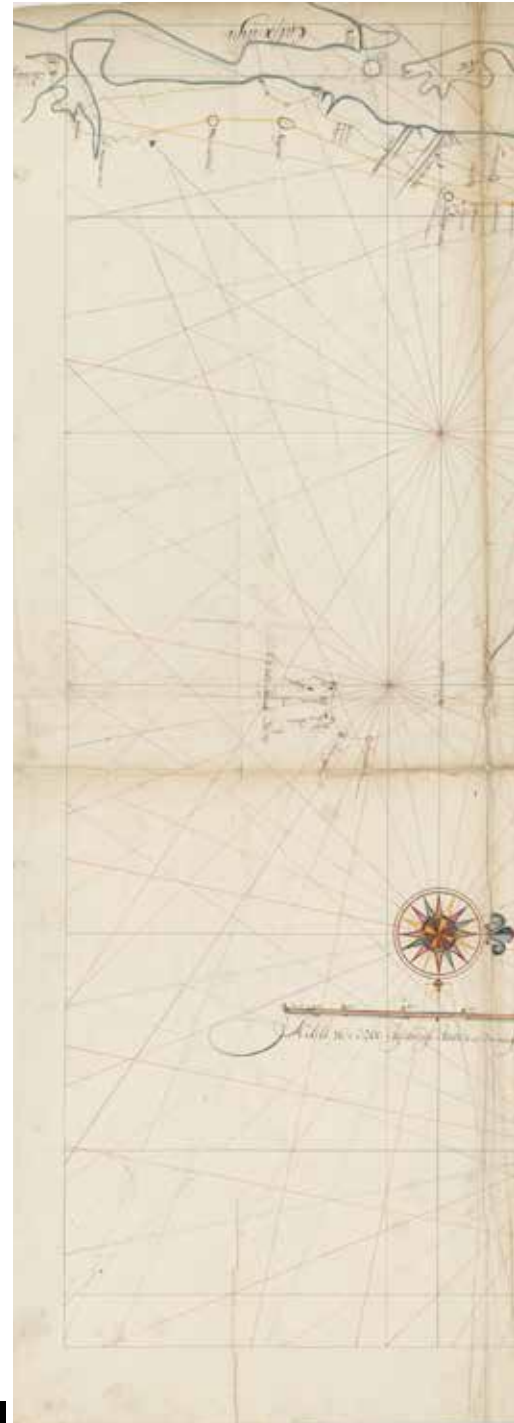
De delen van de atlasserie worden integraal gedigitaliseerd, dus met inbegrip van de begeleidende teksten. De auteurs en de redactie hebben de teksten voor de digitale publicatie nog eens kritisch onder de loep genomen, zodat foutjes konden worden gecorrigeerd en sommige teksten aangevuld werden met nieuwe inzichten. Een noemenswaardige toevoeging is de uitbreiding van het toponiemenregister in het eerste deel van de *Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie*, de *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*, door Ferjan Ormeling. Hij heeft door de jaren heen meer dan drieduizend geografische namen verzameld uit de kaarten van deze atlas, en deze gecorrigeerd en verbonden aan hun moderne equivalenten; een grote hoeveelheid werk waar iedereen nu de vruchten van kan plukken.

Een andere belangwekkende verbetering is de toevoeging in het vierde deel van de *Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* van de, tot voor enkele jaren geleden als verloren beschouwde, overzichtskaart van het commandement Jaffnapatnam door Martinus Leusecam in 1719.⁴

4 Twee versies van het *Plan van de Fortress Zeelandia*, door J.F.F. Wollant, 1781. Boven de originele scan van het Nationaal Archief en onder de afbeelding na de kleurcorrectie, zoals weergegeven in de digitale editie. GAWIC, II, p. 329.

5 *Landkaart van de Jaffnapatnamse vier provincien*, door M. Leusecam, 1721. GAVOC, IV, pp. 240-241 (digitale editie).

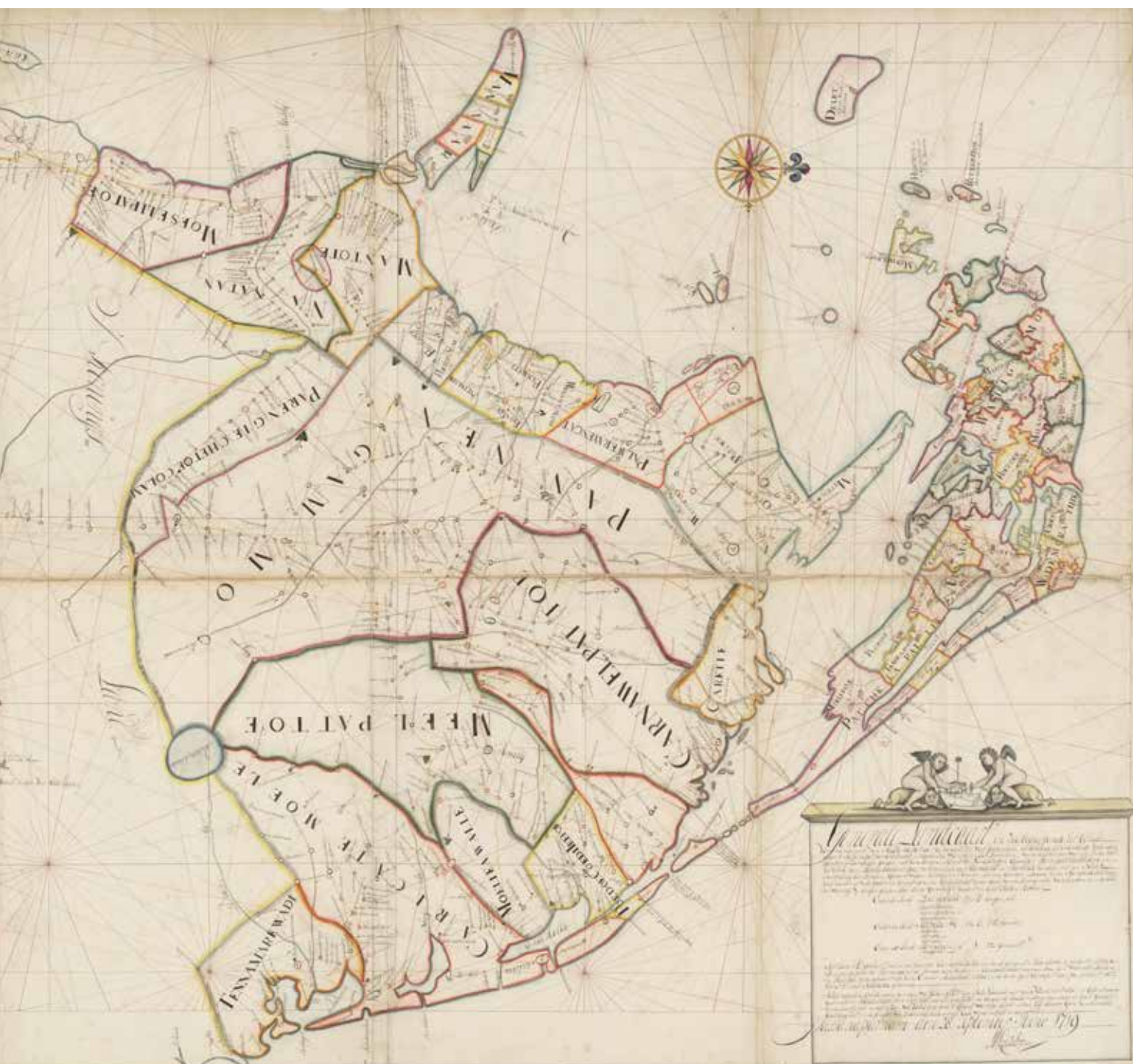
Leusecam was een interessante man. Geboren in Colombo van gemengde afkomst wist hij het tot landmeter te schoppen. Hij werkte tussen circa 1690 en 1723 voor de VOC in Ceylon, het huidige Sri Lanka. In 1719 stelde hij in opdracht van Gouverneur Isaac Rumpf een gedetailleerd kaartboek van het commandement Jaffnapatnam samen. Deze 31 kaarten tellende verzameling bevindt zich als losbladige collectie in het NA en werd in de oorspronkelijke druk van de atlas voor het eerst in de moderne tijd in zijn oorspronkelijke volgorde gepresenteerd.⁵ Alleen een belangrijke kaart ontbrak: de overzichtskaart van Jaffnapatnam werd tijdens het maken van de atlassen niet in de verzameling aangetroffen. Een jaar later werd deze kaart in een andere deelcollectie van het NA aangetroffen en opgenomen in het supplement bij het zevende deel van de *Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie*. In de digitale versie is deze kaart alsnog opgenomen in deel IV waardoor de kaartenserie in zijn oorspronkelijke samenstelling te zien is.

BESLUIT

Met de digitale publicatie op de website van het Nationaal Archief heeft iedereen in de wereld – met een computer met internetverbinding – nu de beschikking over alle delen van de Grote Atlas serie. Alle kaarten zijn tot op het kleinste detail uit te vergroten. Bovendien zijn de atlaspagina's voor thuisgebruik te downloaden. Momenteel wordt gewerkt aan het op trefwoord doorzoekbaar maken

van de gedigitaliseerde atlassen, zodat het nog eenvoudiger wordt om voor specifieke gebieden relevant kaartmateriaal naar boven te krijgen. Op deze wijze hebben de Indonesische onderzoekers – maar ook alle andere onderzoekers in binnen- en buitenland – eenvoudig toegang tot deze rijke atlasserie en vormt dat, zo hopen we, een stimulans voor toekomstig onderzoek.

SUMMARY

The Great Atlases available online : Digitisation of the atlas series published by Asia Maior/Atlas Maior / Thomas Drescher

Between 2018 and 2021 the Dutch National Archives and publisher Atlas Maior/Asia Maior have worked on the digitisation of a monumental series of facsimile atlases published between 2003 and 2020 concerning the former Dutch colonies. These are standard works

presenting maps, charts and topographical images of these areas, with accompanying texts in Dutch and English by experts in the field. These atlases were published in a small print run and are hard to access, especially outside Europe. From now on these valuable works are available across the globe on the website of the Dutch National Archives.

6

WILT U ZELF DE GEDIGITALISEERDE ATLASSEN BEKIJKEN?

Alle gedigitaliseerde atlassen en andere digitale publicaties van het Nationaal Archief zijn opgenomen in een aparte inventaris. Door naar www.nationaalarchief.nl te gaan en daar in de zoekbalk het nummer 2.14.97 in te vullen komt u bij de juiste inventaris uit. Onder rubriek B. Bibliotheek vindt u alle atlasdelen. Door op een titel te klikken komt u in de atlas terecht. Ook zijn links naar de atlassen opgenomen in de zoekhulpen op de site van het NA.

6 Schermafbeelding van de viewer van de digitale uitgave op de website van het Nationaal Archief. GANOI, pp. 23-26 (digitale editie).

LITERATUUR

Meer, Sjoerd de en Ormeling, Ferjan. 2010. Het verhaal achter de Grote Atlas van de Verenigde-Oostindische Compagnie: een interview met Rob van Diessen. In: *Caert-Thresoor* 29, 3, 77-87.

Grote atlas van Nederlands Oost-Indië = Comprehensive atlas of the Netherlands East Indies. 2003. Rob van Diessen, Ferjan Ormeling (red.); Braam, R.C.M., Leijnse, W., Levi, P.A., Reinders, J.J., Voskuil, R.P.G.A. en M.B.P. Ziemelemans. Voorburg: Asia Maior/Atlas Maior.

Grote atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie = Comprehensive Atlas of the Dutch United East India Company. 2006-2010. Eindredactie: Rob van Diessen. Voorburg: Asia Maior/Atlas Maior.

I Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam. 2006. Günter Schilder, Jacques Moerman, Ferjan Ormeling, Paul van den Brink en Hans Ferwerda.

II Java en Madoera = Java and Madura. 2007. Gerrit Knaap.

III Indische Archipel en Oceanië = Malay Archipelago and Oceania. 2008. Arend de Roever en Bea Brommer.

IV Ceylon. 2008. Rob van Diessen, Bert Nelemans; met medewerking van: Sri Lanka

National Archives, Sri Lanka National Museum en Sri Lanka Survey Department.

V Afrika = Africa. 2009. Bea Brommer; met bijdragen van Leon Hattingh, Dan Sleigh en Hein Zielstra.

VI Voor-Indië, Perzië, Arabisch Schiereiland = India, Persia, Arabian Peninsula. 2010. Jos Gommans, Jeroen Bos, Gijs Kruijtzter, e.a.; met bijdragen van Pauline Lunsingh Scheurleer, Geert Stroe, en Elsbeth Vorstenbosch.

VII Oost-Azië, Birma tot Japan = East Asia, Burma to to Japan & supplement. 2010. Jos Gommans en Rob van Diessen.

Grote atlas van de West-Indische Compagnie = Comprehensive atlas of the Dutch West India Company. 2011-2012. Eindredactie: Rob van Diessen. Voorburg: Asia Maior/Atlas Maior.

I De oude WIC = The old WIC 1621-1674. 2011. Bea Brommer en Henk den Heijer; met bijdragen van Jaap Jacobs, Alexander Bick en Martin van Wallenburg.

II De nieuwe WIC = The new WIC 1674-1791. 2012. Henk den Heijer, Piet Emmer, Gijs Boink, Paul van den Brink, Karwan Fatah-Black, Johan van Langren, Jean-Jacques Vrij en Rob van Diessen.

NOTEN

1 Het Nationaal Archief wil dank uitspreken aan allen die de totstandkoming hebben meegewerkt: Uitgeverij Asia Maior/Atlas Maior, vormgever T. Ziemelemans/Ontwerpbureau MaxZ, de auteurs van alle werken en alle instellingen wereldwijd waar het oorspronkelijke kaartmateriaal berust. Zonder de financiering vanuit het Programma Internationale Erfgoedsamenwerking was dit project niet mogelijk geweest.

2 De Meer en Ormeling 2010, 86.

3 Het *Dutch Trading Post Heritage Network* is een samenwerkingsverband van erfgoedorganisaties uit Japan, Maleisië, India, Indonesië, Sri Lanka, Taiwan en Thailand. Het netwerk heeft als doel kennis en onderzoek over het VOC-erfgoed te delen, economische, educatieve en persoonlijke contacten te stimuleren en om het bewustzijn over het overgebleven VOC-erfgoed in Azië te vergroten. Een van de belangrijkste activiteiten is het organiseren van een jaarlijkse bijeenkomst, waarbij de verschillende leden over elkaars erfgoed kunnen leren.

4 Zie GAVOC IV, p. 240.

5 Collectie NA, 4.VELH, inventarisnummer 328.4.

JAN VAN GORKUM

en zijn Lithographisch Etablissement

Deel 1: de beginjaren in Gent

• FRANS SCHOLTEN •

DR. F.W.J. SCHOLTEN

is oud archiefinspecteur van Gelderland. Hij promoveerde in 1989 in Utrecht op een proefschrift over topografische militaire kaarten en stadspattingen uit de periode voor 1795.

In 1827 werd bij het legeronderdeel Militaire Verkenningen een 'lithographisch etablissement' in het leven geroepen. Het was de tegenhanger van een soortgelijke drukkerij bij de andere afdeling van hetzelfde legeronderdeel, waaraan eerder in dit tijdschrift een artikel is gewijd.¹ Het nieuwe etablissement ontwikkelde zich tot een steendrukkerij, die kartografische producten van hoge kwaliteit leverde. Koeman spreekt van 'het bijna onovertreffbare hoge niveau van de eerste op steen getekende topografische kaarten' met als hoogtepunten de rivierkaarten, die er vanaf 1836 werden gedrukt, en uiteindelijk vanaf 1843 ook de *Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden* (TMK).² Hieraan ging een bewogen geschiedenis vooraf, waarin Jan Egbert van Gorkum de hoofdrol speelde. Hieronder wordt daarvan het eerste gedeelte beschreven. Dit speelde zich af in Gent en omvat de totstandkoming van de lithografische drukkerij. Het vervolg, na de noodgedwongen verhuizing naar Leiden, zal in een afzonderlijke bijdrage in een volgend nummer van *Caert-Thresoor* worden beschreven.

DE GEOLOGISCHE EN MINERALOGISCHE KAART, VAN KOPERGRAVURE NAAR LITHOGRAFIE

Het ontstaan van de lithografische inrichting hangt samen met de karteringen die sinds 1816 in de Zuidelijke Nederlanden zijn uitgevoerd door de militaire verkenningsbrigade. Dit legeronderdeel vormde de Tweede Afdeling van het Topographisch Bureau en bestond uit leden van de Generale Kwartiermeesters Staf (de latere Generale Staf). Omdat kennis van de topografie bij militaire operaties van cruciaal belang was, moesten de aankomende leden van de Staf worden geoefend in het topografisch verkennen van terreinen. Dit gebeurde door hen gebieden in kaart te laten brengen. De kaarten die hieruit voortkwamen, bewezen dan weer goede diensten voor de militaire bevelhebbers.

Op grond van dit uitgangspunt werd jaarlijks een groep van ongeveer twintig officieren bij de Militaire Verkenningen gedetacheerd om karteringswerk te verrichten. Nadat een officier het werk een aantal jaren had gedaan, verliet hij

de brigade om plaats te maken voor een nieuwe kandidaat. Het zomerseizoen, dat liep van april tot november, werd besteed aan veldwerk; 's winters werden de kaarten in het net getekend en werden voorbereidingen getroffen voor de volgende zomer. Om militair-strategische redenen werden de verkenningen in de Zuidelijke Nederlanden uitgevoerd. Hoewel het leger van Napoleon in 1815 definitief was verslagen, bleef men beducht voor een aanval vanuit Frankrijk. Daarom werd tijdens het Weens Congres besloten de voormalige Oostenrijkse Nederlanden samen te voegen met de Republiek der Zeven Provinciën. In het zuidelijke deel (het latere België) werd een gordel van nieuwe vestingen aangelegd als barrière tegen Frankrijk. Met het oog op mogelijke toekomstige militaire operaties, was het in samenhang hiermee, noodzakelijk het terrein goed te verkennen en in kaart te brengen. Vanwege de zuidelijke ligging van het werkterrein, was het legeronderdeel Militaire Verkenningen eerst in Kortrijk en vanaf 1820 in Gent ondergebracht.

1

Aanvankelijk werd de kaart van Ferraris uit de jaren 1771 tot 1778 als basis voor de werkzaamheden gekozen. Deze moest in het terrein geactualiseerd en gepreciseerd worden. Al snel bleek echter dat die kaart te veel tekortkomingen vertoonde. Daarom werd besloten uit te gaan van de kadasterkaarten, die werden verkleind naar de schaal 1:25.000 en in het veld aangevuld en gecorrigeerd. Er werd een werkwijze ontwikkeld die militaire kaarten van hoge kwaliteit opleverde.³ De drijvende kracht hierachter was Jan Egbert van Gorkum, die sinds 1817 directeur van de Militaire Verkenningen was.⁴ Onder Van Gorkums krachtige en bezielende leiding ontwikkelde de militaire verkenningsbrigade een uniforme wijze van karteren, die berustte op een gedegen opleiding van de officieren. In de wintermaanden moesten zij, naast hun praktische kartografische werk, lessen volgen over onderwerpen die daarmee samenhangen.⁵

In dit kader begon professor J.G.S. van Breda, verbonden aan de hogeschool te Gent, in januari 1823 met voordrachten over geologie.

Waarschijnlijk is hieruit het idee ontstaan om de militaire verkenningen in te schakelen voor het verzamelen van gesteentemonsters en het in kaart brengen van de vindplaatsen. Van Breda wist het Ministerie van Binnenlandse Zaken hiervoor te interesseren, waarbij het economisch belang een doorslaggevend motief was. Men hoopte op deze manier de winning van delfstoffen te bevorderen. Daarom werd in 1825 besloten een *Geologische en Mineralogische Kaart* op de schaal 1:100.000 samen te stellen en in druk te laten verschijnen van het gebied ten zuiden van Gent en ten oosten van Kortrijk. De kaart zou zestien bladen omvatten en in 1829 gereed moeten zijn. De kosten kwamen volledig voor rekening van het Ministerie van Binnenlandse Zaken.⁶

De hoofdmoot van de werkzaamheden kwam bij de Militaire Verkenningen te liggen. De basiskaart op de schaal 1:100.000 zou worden samengesteld door het verkleinen van de eerder uitgevoerde, militaire karteringen op schaal 1:25.000; het verzamelen van de gesteentemonsters en het kartografisch vastleggen daarvan zou door de militaire verkenningen worden verzorgd. Voor deze werkzaamheden werden financiële middelen beschikbaar gesteld, zodat kaarttekenners in dienst konden worden genomen voor het verkleinen van de kaarten en jaarlijks twee officieren konden worden vrijgesteld voor het veldwerk. De verdere verwerking van de verzamelde monsters en geologische gegevens zou Van Breda voor zijn rekening nemen; hij zou deze op de basiskaart intekenen.

Om ervoor te zorgen dat de opzet van de kaart – het stimuleren van de winning van delfstoffen – tot zijn recht kwam, was het nodig dat geïnteresseerden erover konden beschikken. Daarom was bepaald: “deze kaart zal gegraveerd en voor het algemeen verkrijgbaar gesteld worden.” Uit de formulering mogen we opmaken dat het de bedoeling was de kaart in kopergravure uit te geven. Het zou voor de hand hebben gelegen hiervoor een beroep te doen op de Eerste Afdeling van hetzelfde Topographisch Bureau, waarvan de militaire verkenningsbrigade de Tweede Afdeling vormde. Deze Eerste Afdeling hield zich voornamelijk bezig met het actualiseren en uitgeven van de Kraijenhoffkaart in kopergravure, maar daarnaast werd hier vanaf 1817 ook geprobeerd een lithografische drukkerij van de grond te krijgen.⁷ In de besluitvorming wordt dan ook aangegeven dat het inderdaad “het regelmatigst” leek om de geologische kaart bij de Eerste Afdeling te laten drukken, maar dat desondanks voor een andere opzet werd gekozen. De manuscriptkaart zou op het bureau van de Militaire Verkenningen in

1 Portret van Jan Egbert van Gorkum door Johann Peter Berghaus, naar anoniem, 1862. Rijksmuseum, RP-P-1903-A-23112.

Gent worden getekend, terwijl de Eerste Afdeling in het verre Den Haag was gevestigd. Door de grote afstand zou pas met graveren kunnen worden begonnen, nadat een blad helemaal “voltekend” was en zouden de graveurs niet kunnen worden “geleid en voorgelicht” door de tekenaars van de kaarten. Om deze redenen werd besloten het graveren van de kaart op het bureau van de Militaire Verkenningen in Gent te laten uitvoeren.⁸ Het lijkt een logische keuze, maar we kunnen niet uitsluiten dat de rivaliteit tussen de beide afdelingen hierbij een rol speelde.⁹

Omdat het tot dat moment niet tot de taken van de brigade behoorde om kaarten te drukken, ontbraken daarvoor de voorzieningen en gekwalificeerd personeel. Daarom werd ook voor dit doel geld uitgetrokken. Het uitgangspunt was dat alle werkzaamheden die met de totstandkoming van de kaart te maken hadden, jaarlijks werden begroot op maximaal tienduizend gulden. Tevens werd besloten dat de kaart in 1829 gereed moest zijn.

Van Gorkum ging voortvarend aan de slag met de nieuwe taak die hem was toevertrouwd. Onder meer trok hij in het voorjaar van 1825 de kaarttekenaars Vincent (vader en zoon) en de kopergraveurs P. Gérard en A. Onties aan. Hij moet echter al spoedig de voorkeur hebben gekregen voor de lithografie boven de kopergravure. In een brief aan W. Roloff, lid van zijn verkenningsbrigade, die in 1826 in Leipzig met verlof was, schreef hij dat hij voorbeelden had gezien waaruit bleek dat de lithografie de kopergravure ver overtrof bij het drukken van kaarten. Een veel fijnere weergave van de lijnen was mogelijk. Daarnaast waren er ook voordelen van praktische en financiële aard, die hij niet in zijn brief noemde, maar die wij kennen uit een memorie uit dezelfde periode:¹⁰

- het prepareren van een lithografische steen is meer dan de helft goedkoper dan van een koperplaat;
- na het afdrukken van de benodigde oplage kan een steen, na te zijn uitgeslepen, vele malen opnieuw worden gebruikt;
- het eigenlijke graveren op steen kost ongeveer een derde van de tijd die nodig is voor dezelfde bewerking van een koperplaat;
- het graveren op steen is sneller aan te leren;
- correcties zijn eenvoudiger aan te brengen;
- van een gelithografeerde steen kunnen veel meer bladen worden afgedrukt dan van een koperplaat;
- de inkt verkleurt niet, zoals bij kopergravure vaak het geval is, in een rode of bruine tint en hoeft ook minder te worden verdund;
- bij het bewaren van de stenen kan men ermee volstaan een goed vel papier op de steen te plakken en deze onder niet te droge omstandigheden op te slaan, terwijl de koperplaat regelmatig moet worden gecontroleerd op oxidatie.

In zijn brief gaf Van Gorkum dan ook aan dat hij de lithografie wilde gaan toepassen en vroeg hij Roloff om in Duitsland, *le pays même de la lithographie*, zoveel mogelijk inlichtingen over de nieuwe druktechniek in te winnen.¹¹ Het ging hem daarbij met name om gegevens over de samenstelling van de te gebruiken inkt, het gereedschap dat nodig was om scherpe lijnen ‘zonder rafels’ te graveren en de constructie van de drukpers. Hieruit wordt wel duidelijk dat er over de technische uitvoering van de lithografie nog weinig bekend was, vooral ook omdat dit door de beoefenaren geheim werd gehouden.

2

2 Het gebouw aan de Kouter in Gent, waar vanaf 1820 de Generale Kwartiermeesterstaf was gehuisvest, waarvan de Militaire Verkenningen deel uitmaakten. Van der Linden 1973, afb. 8.

INTERMEZZO: OVERNAME VAN DE LITHOGRAFISCHE DRUKKERIJ VAN PAULMIER

Door de onbekendheid met de nieuwe techniek was de omschakeling van kopergravure naar steendruk ambitieus. Van Gorkum wist de benodigde expertise echter in huis te halen door zich te ontfemen over een lithografisch project dat dreigde te mislukken.

In 1825 had het Ministerie van Binnenlandse Zaken, afdeling Waterstaat, besloten het rapport van de *Commissie, belast met een onderzoek naar de beste rivierafleidingen* in druk te laten verschijnen. De bijbehorende kaarten en plans zouden in steendruk worden uitgevoerd.¹² Nadat de keus aanvankelijk op het Lithographisch Etablissement van Jobard in Brussel was gevallen, werd de opdracht uiteindelijk in april 1826 verleend aan Louis Armand Paulmier, een compagnon van Jobard. Tot zijn personeel behoorden de tekenaar François Desterbecq en de steendrukkers Louis Bertrand Joseph Olivier (schoonvader van L.A. Paulmier) en François Paulmier senior (toen 70 jaar oud, vader van Louis Armand). De opdracht omvatte het drukken van een algemene kaart in een oplage van 509 deelkaarten en twee bladen met profielen in een oplage van driehonderd exemplaren, samen voor een bedrag van tienduizend gulden. Wat betreft de omvang van de te verrichten werkzaamheden was het uitgangspunt dat één tiende deel bestond uit het verkleinen (*reduceren*) van de aangeleverde manuscriptkaarten, zestiende uit het graveren op steen en drietiende uit het eigenlijke drukken.¹³

Het werk was nog maar nauwelijks op gang gekomen, toen er een kink in de kabel kwam. In het voorjaar van 1827 maakte Paulmier junior een ongelukkige val en overleed spoedig daarna aan de gevolgen ervan. Het werk dreigde voortijdig te worden afgebroken, waardoor de uitgave van het rapport over de rivieren een vertraging van nog onbepaalde tijd zou oplopen.

Dankzij Van Gorkum liep het echter anders. Zoals gemeld werkte hij sinds kort aan de geologische kaart, die evenals het rivierenrapport werd gedrukt in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken (in dit geval de afdeling Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen). Waarschijnlijk kon hij dankzij zijn contacten met dit ministerie bewerkstelligen dat de opdracht van Paulmier nu onder zijn leiding werd voortgezet. Een belangrijk motief zal zijn geweest dat hij op deze manier de lithografische expertise in huis kreeg, die nodig was voor de productie van de geologische kaart zoals hij die voor ogen had.

Met de weduwe Paulmier werd nu een regeling getroffen om haar het werk te vergoeden dat al was

uitgevoerd en voor de overname van de werktuigen en lithografische stenen van haar overleden man. Met de lithografen Paulmier senior en Olivier werden niet alleen afspraken gemaakt over de voortzetting van het werk, maar ook moesten zij zich verplichten om Van Gorkum in te wijden in hun (geheime) methode van steendrukken. Op deze manier zou bij de Militaire Verkenningen op korte termijn een volwaardig lithografisch atelier tot stand kunnen komen.

De samenwerking met Paulmier en Olivier verliep echter niet zoals Van Gorkum zich had voorgesteld. Hij was niet tevreden over de kwaliteit van de door hen vervaardigde proeven voor de algemene kaart bij het rivierenrapport, die in augustus 1827 van de pers kwamen. De gespannen verhouding die hieruit voortkwam, leidde ertoe dat de twee graveurs vooralsnog niet bereid waren hun 'geheim' aan Van Gorkum prijs te geven. Zij gingen daarin zo ver, dat ze geen andere medewerkers bij hun werk wilden toelaten en eisten dat bij hun afwezigheid de drukpers door middel van een ketting werd geblokkeerd. Mede hierdoor bleef hun productie op een laag niveau. De ontevredenheid van Van Gorkum nam toe, omdat hij inmiddels proeven had laten doen met een andere werkmethode, die tot betere resultaten leidde. Uiteindelijk staakten de beide lithografen op 23 februari 1828 hun werkzaamheden. Dit gaf Van Gorkum voldoende aanleiding om hen op grond van contractbreuk te ontslaan.

REDDER IN DE NOOD J.M.J. KIERDORFF; VOLTOOIING VAN DE KAARTEN BIJ HET RIVIERENRAPPORT

Het ontslag van Paulmier en Olivier hing ongetwijfeld samen met het toegenomen inzicht van Van Gorkum in de lithografie, dat hem in staat stelde tot een kritisch oordeel over hun werkzaamheden, en waarschijnlijk ook met het feit dat hij inmiddels een alternatief voorhanden had. In het najaar van 1827 was hij namelijk min of meer toevallig in contact gekomen met de ervaren lithograaf J.M.J. Kierdorff. De landmeter Vincent, die aan de geologische kaart werkte, ontmoette Kierdorff in het 'estaminet' (café). De kennismaking leidde tot een bezoek aan zijn werkplaats. Daar werd duidelijk dat hij een werkwijze had ontwikkeld, waarbij een hoge productiviteit gepaard ging met een uitstekende kwaliteit. Kierdorff vond het geen probleem Van Gorkum in te wijden in zijn methode van werken. Nadat Paulmier en Olivier van het toneel waren verdwenen, kon Van Gorkum met een gerust hart vader en zoon Kierdorff in dienst nemen. Dit gebeurde vrijwel onmiddellijk, per 1 maart 1828. Het bleek een gouden greep.

3 Portret van J.M.J. Kierdorff. Van der Linden 1973, afb. 12.

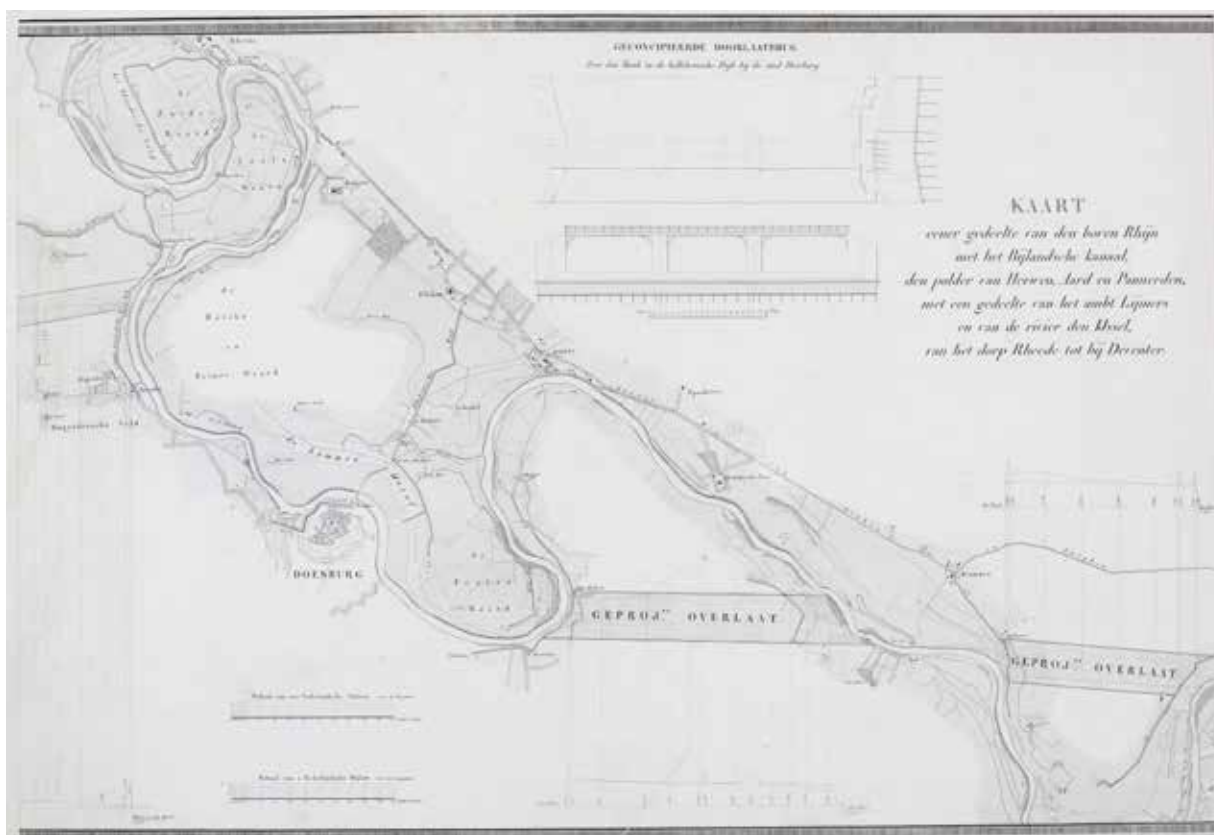
4 Bijlage A bij het Rapport der commissie over de beste rivier-afleidingen: Kaart (...) vanden rivier den IJssel (...) van het dorp Rheede tot bij Deventer in drie bladen, getekend en gegraveerd door L.A. Paulmier en A. Onties. Behalve de rivier de IJssel op schaal 1:20.000, zijn onder meer voorstellen tot het aanbrengen van overlaten in de rivierdijken en doorsneden van de daarbij behorende doorlaatbruggen weergegeven. Gelders Archief, Kaartenverzameling 0509, inv.nr. 288.

3

Johann Matthias Josef Kierdorff is in 1777 in Trier geboren als zoon van een boekdrukker. In 1801 blijkt hij in Reims te wonen, waar hij in het huwelijk trad met Magdelaine Catherine David, die uit Verdun afkomstig was. In 1803 woonde het echtpaar in Parijs, waar hun zoon Jean Mathieu werd geboren. Na verdere omzwervingen in Europa – in 1814 woonde het gezin in Napels – treffen we Kierdorff in 1816 in München aan, waar hij Alois Senefelder, de uitvinder van de lithografie, leerde kennen. Hij werkte twee jaar met hem samen aan de verdere ontwikkeling van de lithografische techniek. Toen Senefelder in 1818 werd benoemd tot directeur van de op te richten koninklijke lithografische inrichting in München, besloot Kierdorff zijn geluk in de Nederlanden te beproeven en kwam omstreeks 1820 in Brussel aan. Omdat Burggraaff hier al met succes de lithografie beoefende, trok Kierdorff vervolgens via Antwerpen naar Gent, waar hij zich als lithograaf vestigde.¹⁴

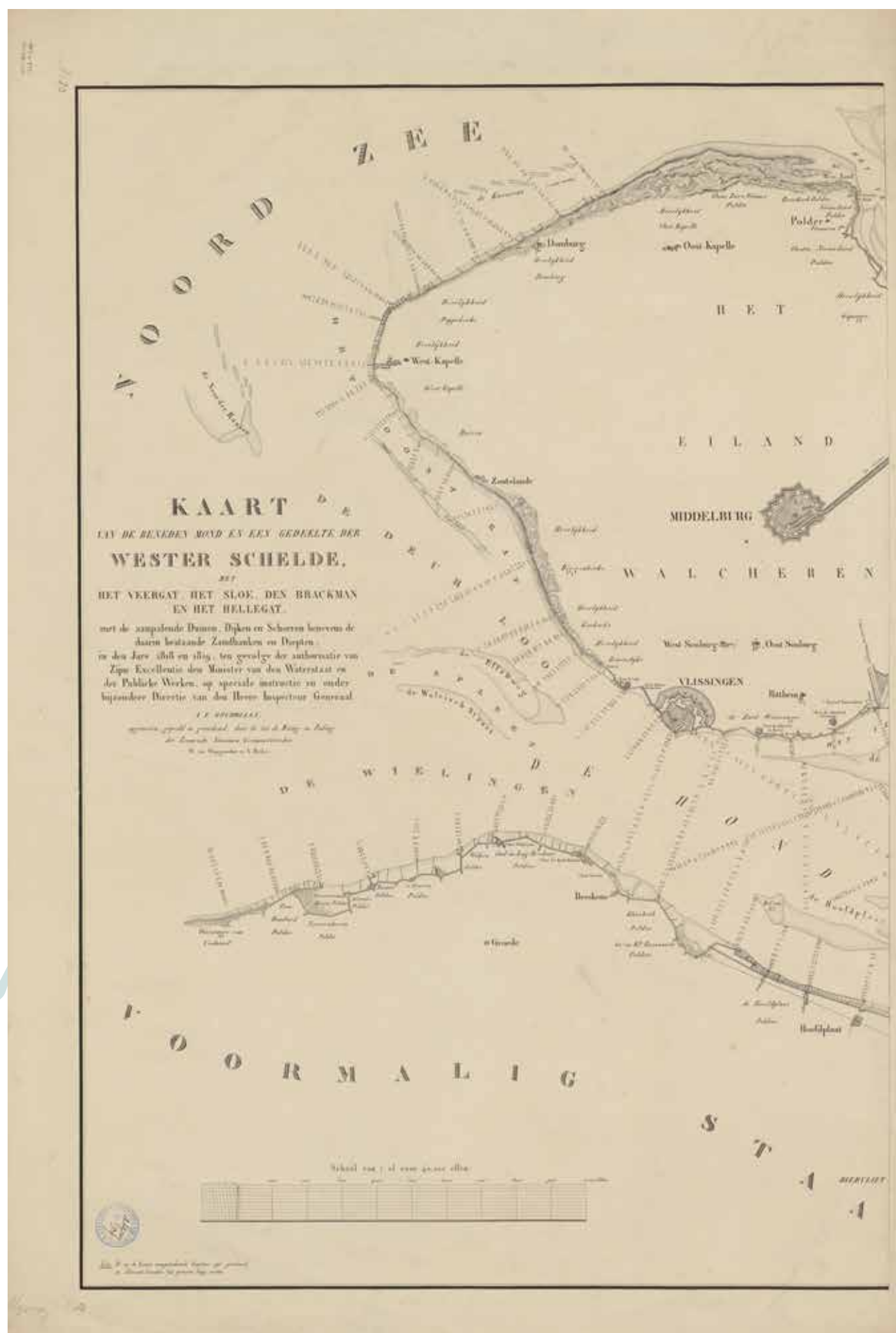
4

Door de verwikkelingen rond het voormalige lithografische bedrijf van Paulmier, begon de tijd voor het voltooiën van de bijlagen bij het rivierenrapport te dringen. Destijds was het ministerie met Paulmier overeengekomen dat het werk op 1 oktober 1827 voltooid moest zijn.¹⁵ Niet alleen was deze termijn inmiddels verstreken, maar ook begonnen de begrote kosten uit de hand te lopen. Aan de weduwe Paulmier was zesduizend gulden betaald, omdat men inschatte dat het werk bij het overlijden van haar man voor drie vijfde was voltooid; Van Gorkum beweerde achteraf dat op dat

moment slechts een kwart gereed was.¹⁶ In maart 1828 was bij het ministerie en zelfs bij de koning het ongenoegen over de gang van zaken zozeer toegenomen, dat men overwoog de afronding van het werk in handen te geven van de steendrukker Jobard.¹⁷

Het is duidelijk dat dit voor Van Gorkum een lelijke streep door de rekening zou zijn, omdat aan zijn lithografisch-bedrijf-in-oprichting een belangrijke bestaansgrond zou worden ontnomen. In een rechtstreekse brief aan de minister haastte hij zich te melden dat hij zeven in plaats van vier

graveurs aan het werk had gezet en dat de twee nieuwe drukkers (vader en zoon Kierdorff) veertig drukken per dag afleverden, in plaats van de tien à twaalf drukken van Paulmier en Olivier.¹⁸ Hij verwachtte dat het karwei nu binnen drie maanden kon zijn afgerond. Dit kreeg de instemming van de koning,¹⁹ waarna in augustus de volledige serie bijlagen in een beperkte oplage werd afgeleverd.²⁰ Een jaar later was de volledige oplage voltooid.²¹

Ondanks de opgelopen vertraging en ondanks het feit dat aan het slot het begrote bedrag fors was overschreden, oogstte Van Gorkum veel lof voor het geleverde werk en de fraaie kaarten.²² Op voorstel van het ministerie besloot de koning hem voor *de zorg, moeite en tijd, die [hij] heeft moeten aanwenden* als beloning een gratificatie van duizend gulden toe te kennen.²³

MEER KAARTEN VOOR WATERSTAAT

De waardering van de kant van het ministerie voor het geleverde werk bleef niet beperkt tot lofuitingen en een gratificatie. Toen hij de laatste bijlagen bij het rivierenrapport afleverde, maakte Van Gorkum duidelijk dat het voortbestaan van de steendrukkerij op de lange termijn in gevaar was, wanneer nieuwe opdrachten uitbleven. Overleg binnen de afdeling Waterstaat van het ministerie leidde ertoe dat de volgende nieuwe opdrachten werden geformuleerd.

Uit de metingen en peilingen van de Zeeuwse Stromen, die vanaf 1822 waren uitgevoerd door de ingenieurs W. van Wijngaarden en A. Decker onder leiding van de inspecteur-generaal A.F. Goudriaan, waren 'fraaie kaarten' voortgekomen en in een later stadium de kaarten van de Nederlandse rivieren, die volgens het rapport van de rivierencommissie moesten worden vervaardigd.²⁴

In 1829 werd 'ter instandhouding van de Lithographische Inrigting', de opdracht tot het vervaardigen van de kaarten van de Zeeuwse Stromen verstrekt. De manuscriptkaarten werden naar Gent gestuurd en vanaf oktober gingen de graveurs Huart, Bayly en Desterbecq hiermee aan het werk.²⁵ Het waren kaarten van een bijzonder groot formaat (58 x 85 cm), die met de tot dan toe gebruikte pers niet of heel moeilijk konden worden gedrukt door de slechte hanteerbaarheid van de grote en zware lithografische stenen die ervoor nodig waren. Dankzij een verbetering die door Kierdorff aan de pers was aangebracht, werd dit probleem opgelost.

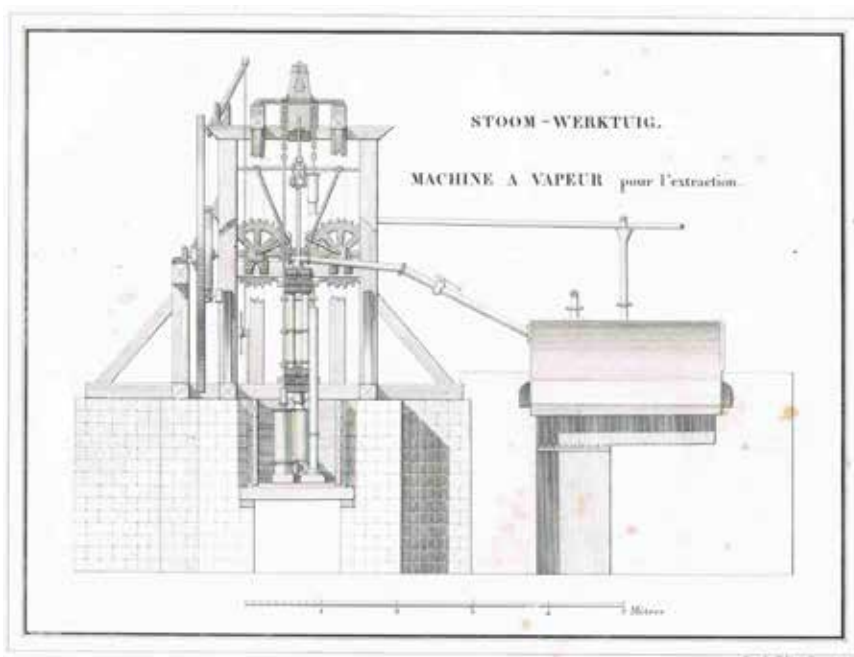
Tenslotte werd nog een kleinere opdracht verkregen, die enigszins buiten het kartografische werk viel, waarop de steendrukkerij zich tot nu toe had gericht. Door landelijke wet- en regelgeving moesten octrooien, waarvan de

looptijd was verstreken, door publicatie bekend worden gemaakt. Na mislukte pogingen om dit te laten uitvoeren door de steendrukkerij van Jobard in Brussel, viel de keuze voor het drukken van de desbetreffende teksten met bijlagen op de Landsdrukkerij in Den Haag. Deze beschikte weliswaar ook over een lithografisch etablissement, maar dit beperkte zich tot het drukken van lithografisch letterschrift en was niet in staat om lithografisch tekenwerk te vervaardigen. Dit laatste betekende dat de bij bepaalde octrooien behorende tekeningen daar niet konden worden gedrukt. Daarom werd besloten deze bijlagen bij Van Gorkums steendrukkerij te laten drukken.²⁶ Een eerste opdracht voor zeven tekeningen werd in oktober 1829 verstrekt.

Samenvattend kan worden vastgesteld dat Van Gorkum een bewonderenswaardige prestatie heeft geleverd. Vanuit het niets wist hij binnen drie jaar een lithografische drukkerij van de grond te krijgen, die een uitstekend product leverde. Met veel doorzettingsvermogen en handigheid wist hij de financiering van de kant van het ministerie gaande te houden. Ook was het van groot belang dat hij op het juiste moment de vakmensen kon binnenhalen en de benodigde apparatuur kon aanschaffen. Daarbij mag niet worden vergeten dat hij tegelijkertijd leiding gaf aan de militaire verkenningbrigade, die werkte aan de topografische kartering van de Zuidelijke Nederlanden en gegevens verzamelde voor de geologische en mineralogische kaart. Zijn motivatie voor het opzetten van de steendrukkerij kwam ongetwijfeld voort uit zijn ambitie om de resultaten van deze kartering ooit in druk uit te geven.

5 Linker blad van de tweebledige *Kaart van de beneden mond en een gedeelte der Wester Schelde* op de schaal 1:40.000. Dit blad is in 1818 en 1819 opgenomen door W. van Wijngaarden en A. Decker. De nadruk ligt op weergave van de resultaten van dieptepeilingen. Met de gravure op steen is in 1829 een begin gemaakt; het blad is samen met vier andere kaarten in 1835 verschenen als *Atlas van de Zeeuwse en Zuidhollandse Stromen*. Nationaal Archief, 4.FIDZ inv. nr. 604.1.

6 Afbeelding behorende bij het vervallen patent voor een stoommachine. Rechts onderaan staat vermeld 'Dir(ectie) der Mil(itaire) verkenningen'. Particuliere verzameling.

VOORTZETTING EN NIEUWE OPZET VAN DE GEOLOGISCHE EN MINERALOGISCHE KAART; ABRUPT ODERBREKING

Door de omschakeling van kopergravure naar steendruk en de uiterste krachtsinspanning die Van Gorkum moest leveren om de bijlagen bij het rivierenrapport op tijd af te leveren, was het werk aan de Geologische en Mineralogische kaart enigszins in het gedrang gekomen. In een bericht aan de koning constateerde de minister van Binnenlandse Zaken in juli 1828 dat er zelfs nog geen model voor de kaart was vervaardigd, maar dat Van Gorkum toezegde dit binnen een maand te zullen leveren. Daarmee was duidelijk dat de termijn voor de voltooiing van de kaart – najaar 1829 – onmogelijk kon worden gehaald en dat ook niet te bepalen was wanneer het dan wel zou gebeuren. Volgens Van Gorkum kwam dit door ‘omstandigheden die buiten zijn bereik vielen’. Hij doelde onder meer op het feit dat hij slechts in beperkte mate een beroep kon doen op officieren van de Militaire Verkenningsbrigade, die het materiaal moesten verzamelen, en dat hij mede daardoor slechts kon beschikken over een kwart van de hulpkrachten, waarop hij aan het begin van het project had gerekend. Omdat de kosten echter wel gewoon waren doorgegaan, moest de minister constateren dat het begrote bedrag van in totaal vijftigduizend gulden zou worden overschreden, temeer omdat Van Gorkum ook nog toestemming vroeg om twee personen extra aan het werk te zetten. De irritatie was groot en er werd gezocht naar mogelijkheden om het werk te staken. Aan Van Breda werd gevraagd of hij zijn mineralogische en geologische bevindingen ook zonder kaart kon publiceren. Zoals al eerder was gebeurd, moest Van Gorkum vrezen voor het voortbestaan van zijn lithografische inrichting en opnieuw deed hij een noodgreep. Hoewel het werk voor ongeveer een derde deel gereed was en voor twee kaartbladen al met de gravure was begonnen, droeg hij als oplossing aan om de schaal van de kaart te verkleinen van 1:100.000 naar 1:200.000 en deze uit te voeren in vier bladen van 60 bij 50 cm. Een dergelijke kaart van beperktere omvang zou nog binnen de gestelde termijn kunnen worden voltooid.²⁷ Het ministerie en de koning stemden in met de voorgestelde nieuwe opzet en de tekenaar-graveurs Gérard en Heijse, die al aan de kaart gewerkt hadden, konden hun werk voortzetten.

Al snel werd echter duidelijk dat de termijn ook nu niet zou worden gehaald. In augustus 1830 brak de Belgische Opstand uit, waardoor de werkzaamheden abrupt werden onderbroken. Nadat het bureau van de Militaire Verkenningen

in Gent in september zes weken lang, dag en nacht door het eigen personeel was bewaakt, moest het 7 oktober in allerijl worden ontmanteld. Het grootste deel van de apparatuur, de kaarten en het archief konden tijdig op schepen worden geladen en naar Nederland worden overgebracht. Enkele kaarten en een deel van de lithografische stenen moesten worden achtergelaten.²⁸

In een volgende bijdrage zal aandacht besteed worden aan de lithografische drukkerij van Van Gorkum in Leiden, die hij nieuw leven wist in te blazen.

LITERATUUR

- Geudeke, Peter. 2015.** Opkomst en ondergang van een organisatie. Tweehonderd jaar topografische kartering. In: *Caert-Thresoor* 34, nr. 4, 164-170.
- Hens-Vercauteren, L. 1973.** De topografische kaarten van de Zuidelijke Nederlanden (1815-1830). In: *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies* 42, 333-455.
- Koeman, C. 1983.** *Geschiedenis van de kartografie van Nederland. Zes eeuwen land- en zeekaarten en stadsplattegronden*. Alphen aan den Rijn: Canaletto.
- Lammers, M.D. 1938/39.** Archiefsoldaten. In: *Nederlands Archiefblad* XLVI, 105-106.
- Levensberigt. 1863.** Levensberigt van Jan Egbert van Gorkum. In: *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1863, 481-493.
- Linden, J.A. van der. 1973.** *Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden*. Bussum: Unieboek.
- Meijer, Rob. 2000.** ‘Eene goede Lytographische Drukkery by het Topographisch Bureau’. In: *Caert-Thresoor* 19, nr. 4, 93-104.
- Zuijlen, L. van. 1990.** Over 175 jaar kaarten en kaartmakers. In: *Geschiedenis van de topografische kartering van Nederland* / Marc Hamelers (red.). Utrecht: Vakgroep kartografie van de Rijksuniversiteit Utrecht.
-

NOTEN

- 1** Meijer 2000.
- 2** Koeman 1983, 195.
- 3** Zie hierover Hens-Vercauteren 1973.
- 4** Na een opleiding aan de artillerie en genieschool in Zutphen, begon de militaire carrière van J.E. van Gorkum in 1802 met zijn benoeming tot extraordinaris ingenieur. Al snel was hij betrokken bij karteringswerk, in 1807 verscheen van zijn hand de kaart van de departementen Amstelland, Maasland en Utrecht, uitgegeven door Van Baarsel. Hij nam actief deel aan de Slag

bij Waterloo en was vervolgens lid van de Frans-Nederlandse commissie die de grens tussen Frankrijk en Nederland moest vastleggen. Dit resulteerde in een kaart waarop het verloop van de grens was vastgelegd en die deel uitmaakte van het Grenstractaat. Nationaal Archief (NA) 4.TOPO rubriek A1.3. Zie ook Levensbericht 1863 en Koeman 1983, 196.

5 Zij kregen onder meer lessen in de astronomie door dr. Delanney en in de Nederlandse taal door prof. Schrant, Van Zuijlen 16. Franse, Engelse, Oostenrijkse, Pruisische, Zwitserse en Italiaanse officieren kwamen bij Van Gorkum kennis nemen van zijn wijze van topografisch tekenen, Levensbericht 485, 486.

6 NA 2.02.01 Staatssecretarie inv.nr. 2192, Koninklijk Besluit (KB) 20 maart 1825, nr. 121. De navolgende scheefgedrukte quotes komen uit dit stuk.

7 Daarbij werd de hulp ingeroepen van Carl Senefelder, een broer van Alois, de uitvinder van de steendruk. Meijer 2000.

8 NA 2.02.01 Staatssecretarie inv.nr. 2192, K.B. 20 maart 1825, nr. 121.

9 Geudeke 2015, 4-5.

10 NA 4.0MM inv.nr. 149, Algemene Memorie 158.

11 NA 2.13.13.10 Militaire Verkenningen inv.nr. 60, brief d.d. 5 februari 1826.

12 NA 2.02.01 Staatssecretarie inv.nr. 2627, KB 9 december 1825, nr. 111.

13 NA 2.04.07 Ministerie Binnenlandse Zaken, Afdeling Waterstaat inv.nr. 1759 d.d. 15 april 1826, nr. 34.

14 NA 2.13.46 Topografische Dienst inv.nr. 196.

15 Als noot 12.

16 NA 2.04.07 Ministerie Binnenlandse Zaken, Afdeling Waterstaat inv.nr. 1908 d.d. 22 maart 1828, nr. 85.

17 Idem inv.nr. 1916 d.d. 27 maart 1828, nr. 52.

18 NA 2.13.13.10 Militaire Verkenningen inv.nr. 61.

19 NA 2.02.01 Staatssecretarie inv.nr. 2984, KB 27 mei 1828 nr. 5.

20 NA 2.13.13.10 Militaire Verkenningen inv.nr. 61 d.d. 3 augustus 1828

21 Idem d.d. 10 augustus 1829.

22 NA 2.04.07 Ministerie Binnenlandse Zaken, Afdeling Waterstaat inv.nr. 2006 d.d. 27 augustus 1829 nr. 103.

23 NA 2.02.01 Staatssecretarie inv.nr. 3257, KB 31 augustus 1829 nr. 91.

24 NA 2.04.07 Ministerie Binnenlandse Zaken inv.nr. 2007.

25 Als noot 22.

26 NA 2.02.01 Staatssecretarie inv.nr. 3235, KB 31 juli 1829 nr. 11.

27 Idem inv.nr. 3018, KB d.d. 20 juli 1828 nr. 121 en bijlagen.

28 Over de verhuizing uit Gent zie Lammers 1938/39.

SUMMARY

Jan van Gorkum and his Lithographisch Etablissement, Part 1: The early years in Gent / Frans Scholten

From 1817 Jan Egbert van Gorkum was director of the dutch 'Militaire Verkenningen' (Ordnance Survey). This army unit was part of the general staff and mapped the southern part of the Netherlands (the area nowadays part of Belgium); at first the unit was established at Kortrijk [Courtrai], since 1820 at Gent. Van Gorkum developed a uniform working method, which made use of the cadastral maps and resulted in high quality military maps. In 1825 it was decided that the executive officers would also take geological observations, which should result in a geological and mineralogical map on a scale of 1:100.000. Its purpose was to promote the extraction of minerals, and should be printed and issued in 1829. Initially it was engraved on copper, but later on Van Gorkum chose lithography, because this would result in a better quality. A problem related to his choice of lithography was the lack of knowledge about this relatively new printing technique. Van Gorkum solved this by taking over, as head, the lithographical printing office of L.A. Paulmier, after his sudden death in 1827. Van Gorkum bound himself to deliver to the Ministry of Home Affairs the twelve maps and profiles belonging to a report about the Dutch main rivers, which were produced by the printing office. At the same time he hoped to avail himself of the lithographical printing technique in order to produce the geological and mineral map. But the co-operation of the printers F. Paulmier and L.B.J. Olivier came to nothing, so Van Gorkum discharged them in February 1828. Meanwhile, by accident, he had contacted the experienced German lithographer J.M.J. Kierdorff. He and his son were employed as lithographical printers. About the end of 1828 they successfully printed the maps for the Ministry of Home Affairs. The high quality of their product in 1829 led to new orders from the Ministry, starting with the printing of four maps – each comprising several large sheets – of the sea straits in the Dutch province of Zeeland. Because of past complications, the deadline for finishing the geological and mineralogical map could not be met. Therefore, on Van Gorkum's proposal, a simpler plan was decided. By limiting the map scale to 1:200.000 it would comprise only four, instead of twelve, sheets of the original plan. By doing so, the map would soon be finished. But the outbreak of the Belgium Revolt in August 1830 abruptly brought the activities of Van Gorkum's 'Lithographisch Etablissement' to an end. Most parts of the printing office's inventory, including the lithographical stones, maps and archives, could be loaded on to ships and brought to the northern Netherlands. How the office was re-established and developed there will be described in a separate article.

HERKEND

de eerste uitgave van de kaart van Amsterdam van Pieter Persoy uit 1694

• MARC HAMELEERS •

In 2013 verscheen *Kaarten van Amsterdam 1538-1865*. Onder catalogusnummer 94 worden drie uitgaven van een laat zeventiende-eeuwse kaart onderscheiden. Bij het samenstellen van een dergelijke kartobibliografie zijn die verschillende staten dan ook daadwerkelijk door de auteur gezien. In dit geval waren alleen de tweede en derde uitgave bekend. Het bestaan van de eerste staat kon alleen worden beredeneerd.

DR. M.M.T.L. HAMELEERS (1954)

studeerde historische cartografie aan de Universiteit Utrecht bij professor Gunter Schilder. Na zijn afstuderen werkte hij daar ruim vijf jaar. In 1989 werd hij benoemd als conservator van de kaartcollectie van het Stadsarchief Amsterdam. In 2015 promoveerde hij aan de Universiteit Utrecht op een onderzoek over grootschalige kaarten van Amsterdam. Begin november 2020 ging Marc Hameleers met pensioen.

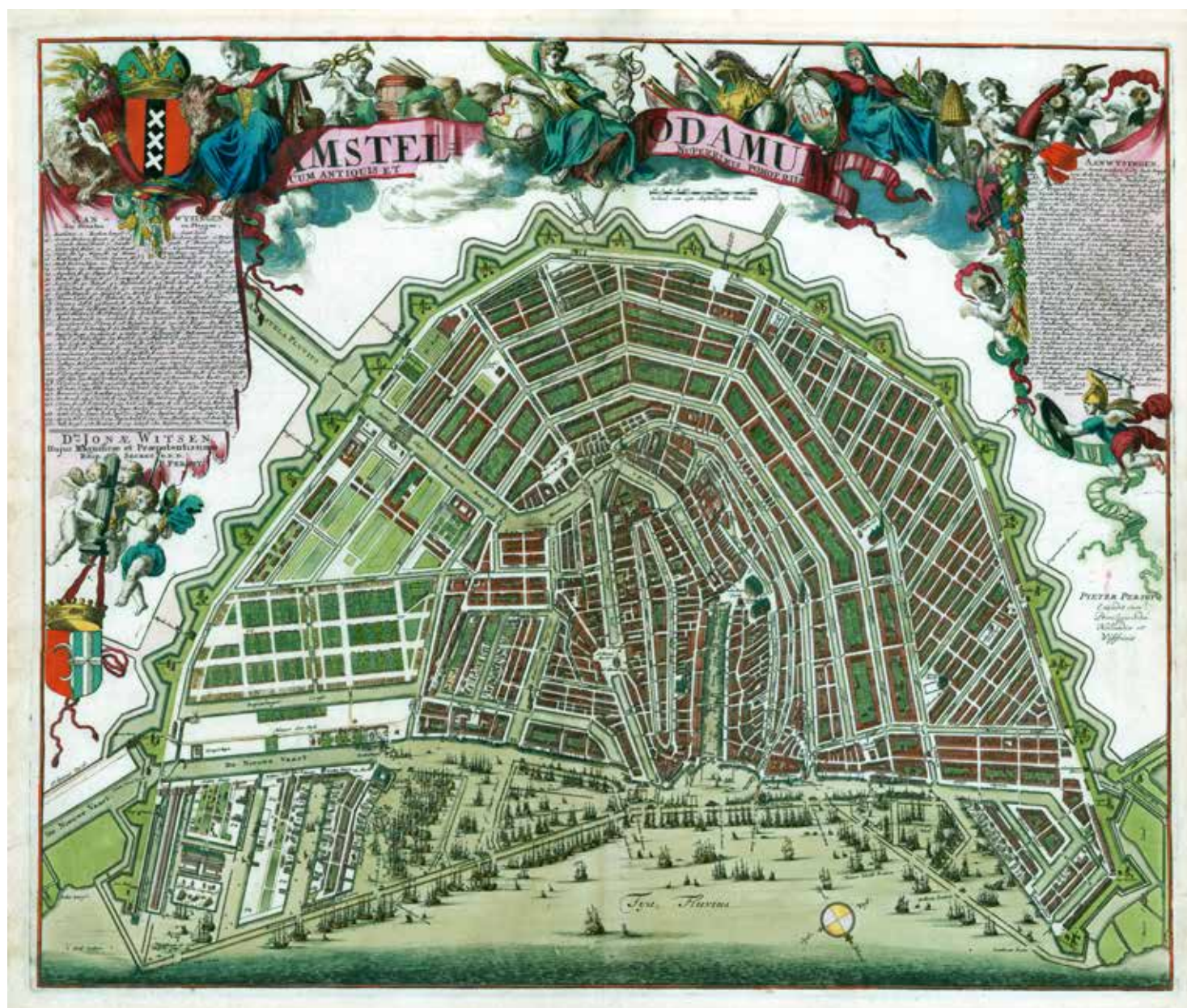
Eind 2020 kreeg de auteur een e-mail van een verzamelaar uit New Mexico in de Verenigde Staten. Die schreef dat zijn vader in 1940 vanuit Nederland naar de VS emigreerde. In circa 1980 kocht hij bij het, nu niet meer bestaande, antiquariaat H.P. Kraus in New York een Amsterdamkaart met, tegen de rechterkant, de naam van Pieter Persoy, met daarbij de vraag of bevestigd kon worden, dat het om de nooit eerder herkende, eerste uitgave van genoemd catalogusnummer ging. Dat klopte. Wanneer dit eerder bekend was, dan zou het bewuste nummer in het boek compleet geweest zijn. De andere kant van de medaille is dat, als het incomplete catalogusnummer niet in die onvolkomen versie gepubliceerd was, de kans maar erg klein geweest was, dat deze eerste uitgave ooit als iets bijzonders herkend was. Daarmee is dit artikel tevens een pleidooi voor het publiceren van meer kartobibliografieën, ook als sommige van de uitgaven enkel vermoed, maar niet aangetroffen werden. Ze zijn buitengewoon nuttig en helpen de kennis vooruit, desnoods achteraf.

PIETER PERSOY, ZIJN NETWERK EN ZIJN KAART VAN AMSTERDAM

De genoemde eerste uitgave was een kaart van Amsterdam met de in het Latijn gestelde titel *Amstelodamum Cum Antiquis Et Nuperrimis Pomoeriis* (Amsterdam met zijn oude en recente stadsgrenzen) gepubliceerd door Pieter Persoy (1668-1714), een in 1694 zesentwintigjarige uitgever. Over Persoy verscheen in 2015 een

niet breed verspreide, maar bijzonder goede biografische masterscriptie *Ter bruiloft en ter uitvaart kent men vrienden en mager: De onmogelijke carrière van de Amsterdamse kunst- en kaartverkoper Pieter Persoy (1668-1714)*, geschreven door Monique Peters aan de faculteit Boekwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Een geannoteerde fondscatalogus maakt daar deel van uit. Peters¹ toonde aan dat Persoy een vrouw trouwde, die een familieband had met de regenten- en burgemeestersfamilie Witsen. Bovendien maakte hij deel uit van een sociaal netwerk waarbinnen ook de beroemdste ontwerper/graveur van dat moment, Romeyn de Hooghe (1645-1708), een plaats had.

De verwantschap en het sociale netwerk maken zowel inzichtelijk waarom Persoy's uitgaven aan Witsentelgen opgedragen werden, als aannemelijk dat De Hooghe verantwoordelijk was voor zowel het ontwerp als de gravure van Persoy's kaart van Amsterdam. Daar komt nog bij dat stijlkenmerken (bijvoorbeeld banderollen en guirlandes) van de Amsterdamkaart identiek zijn aan die van prenten die met zekerheid aan de maar liefst drieëntwintig jaar oudere De Hooghe toegekend worden. In de scriptie wordt ook aangetoond dat Persoy zijn uitgeverij slechts zes jaar leidde. Hij was een jonge, ambitieuze, opportunistische en risiconemende ondernemer, die te weinig omzet creëerde om zijn hoofd boven water te kunnen houden. Ter illustratie: in mei 1693 verhuisden Pieter Persoy en zijn vrouw Anna van hun huis bij de Beurspoort naar een veel duurder pand op de oosthoek van de Dam en Beurssteeg.² Maar wat blijkt: schuldeisers

1

stonden, onder andere wegens huurachterstand, met regelmaat voor hun deur.³ De uitgeverij die hij in 1691 begon, ging daarom al in 1697 failliet. Dat zijn Amsterdamkaart het jaar 1694 vermeldt, een jaartal dat op de latere tweede en derde uitgave overigens niet gewijzigd werd, past hier dus uitstekend in.

Op de in 2013 bekende tweede en derde uitgave staat tegen de linkerzijde de opdracht aan Jonas Witsen (1676-1715). Die was een jaar eerder, hij was toen pas zeventien jaren oud, tot stadssecretaris benoemd. In de opdracht wordt, in het Latijn, Jonas Witsen beschreven als de secretaris van de roemvolle en invloedrijke stad. Ook wordt duidelijk dat de kaart door 'P. Persoy' aan de jonge

Witsen opgedragen werd. De latere uitgevers Theodorus Danckerts (1663-1727; tweede uitgave) en Gerard van Keulen (1678-1726; derde uitgave) lieten zowel de opdracht, als de naam van de opdrachtgever staan. Ondanks het feit dat er in 2013 geen exemplaar van de eerste uitgave bekend was, maakte dit het toen zeer aannemelijk dat Pieter Persoy daarvan de uitgever was.

BETERE DATERING

In *Kaarten van Amsterdam 1538-1865* werd ook vastgesteld dat de tweede en derde staat, op één ding na, niet verschilden. De tweede uitgave vermeldt in het impressum 'T. Dankerts'. De T staat voor Theodorus. Hij volgde zijn vader Justus

4 De eerste staat van de kaart van Amsterdam uitgegeven door Pieter Persoy in 1694 (Particuliere collectie New Mexico, VS).

2 De in het Latijn gestelde opdracht aan Pieter Persoy's (aangetroowde) familielid, de dan achttienjarige stadsecretaris Jonas Witsen, en diens familiewapen op de eerste staat van de kaart van 1694. Deze opdracht en de naam 'P. Persoy' wijzigden de uitgevers van de tweede en derde staat Theodorus Danckerts en Gerard van Keulen niet (detail van de eerste staat van de Amsterdamkaart van Pieter Persoy; particuliere collectie New Mexico, VS).

Dankerts (1735-1701)⁴ na diens overlijden op 16 juli 1701 op. Daarmee is de tweede helft van het jaar 1701 de ondergrens voor de tweede uitgave. Dit wordt nog aannemelijker door onderzoek van Peters.⁵ Daar blijkt dat de *Amsterdamsche Courant* van 29 juli 1700⁶ vermeldde dat uit de boedel van de inmiddels failliet verklaarde Persoy een dag later bij 'appointement van schepenen' ten huize van Johannes Kastemans, kastelein in het Nieuwezijds Herenlogement een 'party fijne gesneden konstplaten van Pieter Persoy' geveild zou worden.⁷ Zij schrijft dat Justus Danckaerts daarbij ongetwijfeld aanwezig was. Het staat daardoor wel vast dat Persoys koperen Amsterdamplaat toen overging naar de firma Danckerts. Vader Justus overleed bijna een jaar later, op 16 juli 1701. In het jaar tussen aankoop en overlijden werd de kaart niet gedrukt (tenzij er nog een onbekende staat met de naam Justus Danckerts boven water zou komen). Na de dood van zijn vader nam Theodoor de leiding op zich. Hij besloot de kaart uit 1694 van Amsterdam weer in productie te nemen. Hij wijzigde inhoudelijk niets, maar verving enkel de oudere naam 'Pieter Persoy' (al stond in 2013 nog niet absoluut vast dat die daar gestaan had) door de zijne: 'T. Danckerts'.

Strikt genomen kan Theodorus Danckerts de plaat tot de dag van zijn overlijden in 1727 uitgegeven hebben. Dit is echter niet het geval geweest. We kennen immers de uitgever van een derde staat met de naam 'Gerard van Keulen'. Die klopte op zijn beurt de naam van Danckerts uit de plaat en verving deze door die van hemzelf. Gerard van Keulen leidde het kartografische bedrijf van

zijn vader van 1704 tot zijn dood in 1726. In de tekst bij de tweede uitgave van catalogusnummer 94 in *Kaarten van Amsterdam 1538-1865*⁸ staat dat de bovengrens van die tweede uitgave 1704 moet zijn. Het is terecht dat Peters in noot 325 van haar fondscatalogus stelt: 'Het is onduidelijk waarom Hamleers 1704 als bovengrens heeft aangenomen aangezien Theodorus Danckerts omstreeks 1727 is overleden'.⁹ Ze had daarin gelijk. De datering 1704 als bovengrens voor de tweede uitgave was te kort door de bocht. Er was immers niet aangetoond wanneer de plaat van Danckerts naar Van Keulen overgegaan was. Theoretisch zou dat al in 1704 geweest kunnen zijn, maar ook pas kort voor het overlijden van Gerard van Keulen in 1726. Er is echter een aanknopingspunt. Het is daartoe goed te weten dat Theodorus Danckerts de zaak van zijn vader samen met zijn één jaar jongere broer Cornelis (1664-1717) dreef. Nu blijkt er in de *Amsterdamsche Courant* nóg een advertentie te staan die aan de overdracht van de plaat gekoppeld kan worden: 'Op Vrydag den 17 Maert [1713] zal t'Amsterd. door de Erfg. van Justus Dankerts, ten huysse van Cornelis Dankerts, voor aen op de Nieuwedijk in den Atlas verkogt werden, een party kopere Platen, benevens een groote party losse Kaarten en Atlassen, en andere Prentkonst van verscheide Meester, breeder by de Catalogus (...)'.¹⁰ De laatste vier woorden maken duidelijk dat er een catalogus van deze verkoping geweest is.

Helaas werd deze, in ieder geval tot op heden, niet teruggevonden, al is er bij de Bijzondere Collecties van het Allard Piersonmuseum een almanak uit 1713 bewaard waarin een aantekening staat, dat er inderdaad op die dag een verkoping geweest is uit het bezit van de erven van Justus Danckerts.¹¹ In 1713 werd dus een deel van de inboedel van de uitgeverij verkocht door de erfgenamen. Dit bestond uit kaarten, atlassen en koperplaten. Ook al is de catalogus zelf niet teruggevonden, het is aannemelijk dat de Persoyplaat daarbij zat. Na het overlijden van Theodorus Danckerts in 1727 hield zijn uitgeverij definitief op te bestaan. Toen werd het resterende deel van zijn bedrijf verkocht.¹² De kans dat de Persoyplaat van de kaart van Amsterdam daar toen nog bijzat is nihil. Immers de koper en uitgever van de derde staat Gerard van Keulen was het jaar ervoor, in 1726, al overleden.

Op basis van het bovenstaande moeten er, tenzij er in de toekomst nog hele andere aanwijzingen boven water komen, voor de drie uitgaven van de Persoy/Danckerts/Van Keulen-kaart de volgende dateringen aangehouden worden:

Amstelodamum Cum Antiquis Et Nuperrimis Pomoeriis

1e uitgave	Pieter Persoy	1694
2e uitgave	T[heodorus] Danckerts	1701-1713
3e uitgave	Gerard van Keulen	1713-1726

3 a. Detail van de eerste staat van de Amsterdamkaart met de naam van 'Pieter Persoy'.

De datering 'ANNO 1694' werd gegraveerd in de guirlande (Particuliere collectie New Mexico, VS).

b. Detail van de tweede staat van de Amsterdamkaart met de naam van 'T. Danckerts' uitgegeven tussen 1701-1713. Het jaar '1694' bleef ongewijzigd (Stadsarchief Amsterdam: 10095/136 (Collectie Kok).

c. Detail van de derde staat van de Amsterdamkaart met de naam van 'Gerard van Keulen', uitgegeven tussen 1713-1726. Ook nu bleef het jaar '1694' staan (Stadsarchief Amsterdam: 10035/1208 (eigen collectie: Kaarten van de gehele stad).

3a

3b

3c

EPILOOG

Na zijn faillietverklaring in maart 1697 bleef Pieter Persoy met grote schulden achter. Hij had naar een veel kleiner huis moeten verhuizen. Zijn gezin kon hij amper nog onderhouden en zeker niet op het niveau van welstand, dat hij eerder voor ogen had. Pieter moet zich daar enorm gefrustreerd over gevoeld hebben. Op 4 februari 1702 werd opnieuw beslag gelegd op de toen toch al karige boedel. Hij gooide de handdoek in de ring. Peters schrijft dat hij begin 1703 als botteliersmaat in dienst trad van de VOC-kamer Amsterdam. Zijn maandinkomen was slechts veertien gulden. Op 28 april 1703 vertrok hij met het schip 'Nigtevecht' vanaf de Texelse rede en via Kaap de Goede Hoop naar Indië. Vast staat dat hij twee maandlonen naar zijn gezin overmaakte. Elf jaar is Pieter Persoy in dienst van de VOC gebleven. Op 4 december 1714 overleed hij, ergens in Azië. Toen hij nog in Amsterdam woonde, stierven al drie van zijn kinderen jong (in 1692, 1695 en 1699). Zijn vrouw Anna en zoon Pieter volgden al in 1707. Zijn overblijvende twee kinderen (Johannetta en Jeremias) kwamen na het overlijden van hun moeder onder toezicht van het Diaconieweeshuis.¹³ We kunnen concluderen dat Pieter Persoy, los van die genoemde achtentwintig overgemaakte guldens, zijn vrouw en zijn in 1703 nog drie jonge kinderen, in Amsterdam eigenlijk aan hun lot heeft overgelaten. Als uitgever had hij een veelbelovende start, maar zijn carrière en persoonlijke leven in de hoofdstad verliepen buitengewoon treurig.

LITERATUUR:

- Hameleers, Marc. 2008.** Kaarten figuratyf: Kaarten, atlanten en stadsprofielen. In: *Romeyn de Hooghe* / Van Nierop e.a., hfdst. 14, p. 190-203. Zwolle: WBooks. Het artikel behandelt de betrokkenheid van de etsers/graveurs Romeyn de Hooghe bij Nederlandse kaartproductie in het laatste kwart van de 17e eeuw tot aan zijn dood in 1708.
- Hameleers, Marc. 2013.** *Kaarten van Amsterdam 1538-1866*. Bussum: Thoth, 2013.
- Krogt, P.C.J. van der. 1985.** *Advertenties voor kaarten, atlanten, globes e.d. in Amsterdamse kranten 1621-1811*. Utrecht: HES Uitgevers.
- Nierop, Henk van, Ellen Grabowsky, Anouk Janssen, Huigen Leeftang en Garrelt Verhoeven. 2008.** *Romeyn de Hooghe. De verbeelding van de late Gouden Eeuw*. Zwolle: WBooks.
- Peters, Monique A.F. 2015.** *Ter bruiloft en ter uitvaart kent men vrienden en magen: De onmogelijke carrière van de Amsterdamse kunst- en kaartverkoper Pieter Persoy (1668-1714)*. Masterscriptie Boekwetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Separaat: *Fondslĳst Pieter Persoy 1691-1696*. - p. 137-210.

SUMMARY

Recognised: the first state of the map of Amsterdam by Pieter Persoy from 1694 / Marc Hameleers

In 2013 the cartobibliography *Kaarten van Amsterdam 1538-1866* was published. Catalogue number 94 describes a map of which only the second and third states were then known. In 2020 a private collector in the United States announced that he owns an exemplar of the first state. Apart from that, the dating of especially the second and third states in the aforementioned book could be improved. This is based on advertisements in the *Amsterdamsche Courant* in 1701 and 1713. The first concerns the sale of maps, atlases, copperplates and books from the estate of Pieter Persoy, who went bankrupt in March 1697, to, most likely, Justus Danckerts. Justus' sons, Theodorus and Cornelis, took over after the death of their father in 1702. Eleven years later, in 1713, the second advert was placed, which concerns the sale of part of the inventory of the Danckerts business. After his bankruptcy, Pieter Persoy must have been frustrated about his short and failed career as a publisher. From an ambitious and prosperous Amsterdam citizen he fell into great poverty. He enlisted in the Amsterdam Chamber of the VOC. On April 28, 1703, as a boatwains mate, he left for the Indies on the ship 'Nigtevegt', earning fourteen guilders a month. Pieter Persoy never returned to Amsterdam. He died on December 4, 1714, somewhere in Asia.

NOTEN

* Met hartelijke dank aan Evan Beenhouwer (New Mexico, USA) voor zijn attentie de eerste staat van de Persoykaart te herkennen, contact op te nemen en me de scan te sturen die in dit artikel afgebeeld staat. Ook veel dank aan Monique Peters, werkzaam bij de afdeling Dienstverlening van het Stadsarchief Amsterdam voor meerdere waardevolle opmerkingen over Pieter Persoy en aan Jos van Waterschoot, Conservator Boekhistorische Collecties en Strips bij de Bijzondere Collecties van het Allard Piersonmuseum in Amsterdam voor het opzoeken van de almanak uit 1713 met de vermelding van de verkoop door de Erven van Justus Dankerts.

- 1 Peters (2015), p. 29-38: Hoofdstuk 4. Netwerken.
- 2 Ibidem noot 1, p. 39, 47 en 95.
- 3 Ibidem noot 1, p. 94: Het winkeldoek valt.
- 4 Justus Danckerts overleed op 16 juli 1701 (SAA: 1070 (begraafregisters 1701-1722, p. 5: 16 juli 1701)). Zie voor een makkelijke toegang op de genealogie van de Danckertsfamilie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Uitgeverij_Danckerts.
- 5 Ibidem noot 1, p. 102.
- 6 Ibidem noot 1, p. 102, noot 280.
- 7 Ibidem noot 1, p. 94.
- 8 Hameleers (2013), cat. 94, p. 195.
- 9 Ibidem noot 1, Fondslĳst Pieter Persoy 1691-1696, nr. 39, noot 325, p. 201.
- 10 Van der Krogt (1985), p. 83, nr. 376.
- 11 Bibliotheek van de Koninklijke Vereniging van het Boekenvak: Archief Boekverkopersgilde Amsterdam B90. Zie evt. ook: Bibliopolis: <https://www.bibliopolis.nl/veilingen/search/database/REPVEIL+DBSC+VERZCAT/place/Amsterdam/date/1713/sort/auctioneer/maximumRecords/1/page/6/personenkaart/Danckerts%2C+Cornelis+%28II%29>.
- 12 Van der Krogt (1985), p. 109, nr. 540. Uit die advertentietekst blijkt dat de 'kopere Konst-Platen' en 'afdrukzels', 'behoorende tot de Atlas van Dankerts, verders Steeden, Lusthooven, Landschappen (...) op 2 september 1727 in het 'Nieuwezyds Heeren Logement op de Haerlemmerdyk' verkocht werden.
- 13 Naar Peters (2015), p. 87-99.

KLOOSTERS TE KOOP

*Plattegronden van kloosters in Belgische steden uit
het einde van de achttiende en het begin van
de negentiende eeuw*

• REINOUT KLAARENBEK •

Als oriëntatiepunten van de middeleeuwse en vroegmoderne stad bij uitstek zijn stedelijke kloosters vaak en met zorg afgebeeld op stadsplattegronden, vogelvluchtperspectieven en andere topografische afbeeldingen. In het onderzoek voor mijn proefschrift stuitte ik op plattegronden van de kloosters die minder bekend zijn: de plattegronden die vanaf het eind van de achttiende eeuw na de opheffing van de kloosters in opdracht van de staat werden opgetekend.¹ In dit stuk wordt eerst de historische context van de kloosteropheffingen en de verkopen geschetst, alvorens stil te staan bij twee concrete voorbeelden en af sluiten met enkele bevindingen.

DR. R. KLAARENBEK

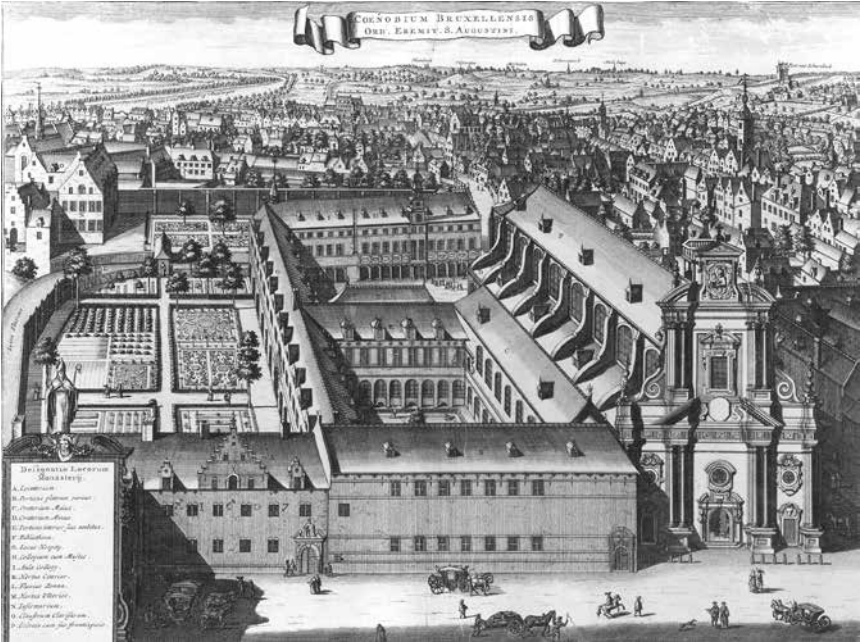
is werkzaam als conservator kaarten en atlanten bij de Universiteitsbibliotheek van de Vrije Universiteit van Amsterdam. Hij studeerde sociale geografie (UU) en erfgoedstudies (VU) en promoveerde in juli 2020 aan de KU Leuven.

DE OPHEFFING EN VERKOPEN VAN DE STADSKLOOSTERS

Vanaf de vroege Middeleeuwen stichtten geestelijken kloosters en abdijen in Europa.² Vanaf de dertiende eeuw werden in alle grote steden bedelordekloosters opgericht, waarmee het kloosterleven ook een stedelijk verschijnsel werd. Bovendien vestigden zich in de groeiende middeleeuwse steden tal van dienstbare ordes die zich toededen op liefdadigheid, zoals de zorg voor zieken, wezen en gevallen vrouwen. In de Republiek werden tijdens de Reformatie alle kloosters opgeheven. Onze zuiderburen bleven, zoals bekend, in Spaanse handen trouw aan de katholieke kerk, waardoor ook de kloosters konden blijven voortbestaan. Meer dan dat: de Contrareformatie vormde een nieuwe impuls voor het kloosterleven, waarbij

oude kloosters in ere werden hersteld en tal van nieuwe kloosterbewegingen zich in de steden manifesteerden.³

In de achttiende eeuw werd ook in de Zuidelijke Nederlanden het kloosterleven ter discussie, toen in de context van de Verlichting de machtspositie van de kerk op velerlei vlak afkalfde. In 1773 leidde deze ontwikkeling tot de eerste opheffing, toen Paus Clemens XIV onder druk van Europese vorsten de machtige jezuïetenorde liet ontbinden. In 1783-1784 verbood Keizer Jozef II van het Habsburgse Rijk, waartoe de Zuidelijke Nederlanden bijna de gehele achttiende eeuw behoorden, alle kloosters 'zonder maatschappelijk nut'.⁴ De annexatie van de Zuidelijke Nederlanden in 1796 bij het Franse rijk en de daaropvolgende bekrachtiging van de revolutionaire en antireligieuze wetgeving, markeerde de sluiting van alle nog resterende

1

kloosters en het (voorlopige) einde van een lange monastieke traditie.⁵

De staat nationaliseerde het onroerend goed van de kloosters. In de steden Antwerpen, Brussel en Brugge (de kloosters buiten de steden blijven in dit stuk buiten beschouwing) besloegen de kloosterterreinen niet minder dan twaalf procent van het stadsoppervlak.

Een deel van deze zeer omvangrijke voorraad onroerend goed werd aangewend voor hun eigen doeleinden: de kloostercomplexen werden verbouwd tot kazernes, arsenalen, gevangenissen, musea, scholen, liefdadigheidsinstellingen etc.⁶ Omdat de staat en de steden niet alle kloosters nodig hadden en bovendien de inkomsten uit de verkopen goed konden gebruiken, besloten de Oostenrijkse en daarna de Franse staat het grootste deel van de geseculariseerde kloosters te verkopen.⁷

De afstoting van de genationaliseerde goederen door de Franse staat, ‘de verkopen van de nationale domeinen’, die in de Zuidelijke Nederlanden zijn hoogtepunt bereikte in de periode tussen 1798-1804, wordt geboekstaafd als ‘de grootste privatiseringsoperatie uit de Europese geschiedenis’.⁸ De administraties van de nieuw opgerichte departementen, die de voorlopers

zijn van onze huidige provincies, organiseerden de verkopen. Voor ieder klooster werd een commissaris of ontvanger aangesteld, die op zijn beurt een taxateur of landmeter aanstelde om een beschrijving van het kloosterperceel te maken. De bezichtigings- en veilingdag(en) werden vervolgens op aanplakbiljetten op centrale plekken in de stad aangekondigd. Tijdens de veilingdag(en) werden de kloosterpercelen aan de hoogste bieder verkocht.

Zeer dikwijls, en nu komen we tot het hoofdonderwerp van deze bijdrage, werd ten behoeve van de verkoop ook een plattegrond gemaakt. In de steden Antwerpen, Brugge en Brussel is voor ongeveer veertig procent van opgeheven kloosters een dergelijke plattegrond bewaard gebleven (zie tabel 1).⁹ De kloosters zonder plattegrond werden ofwel niet te koop aangeboden – bijvoorbeeld als ze een herbestemming voor de staat of de stad kregen – ofwel werden zonder plattegrond verkocht. Verder kan ook niet worden uitgesloten dat een aantal plattegronden is kwijtgeraakt.¹⁰ Opvallend is het geringe aantal plattegronden uit de Oostenrijkse tijd in Brussel. In de regeringszetel streefde de Oostenrijkse regering ernaar om zoveel mogelijk kloosters te herbestemmen voor een nieuwe maatschappelijke functie.

In het vervolg worden twee kloosterplattegronden in detail besproken: het rijke klarenklooster in Brussel en, nu eerst, het arme klarenklooster in Brugge.

HET ARME KLARENKLOOSTER IN BRUGGE

Het Algemeen Rijksarchief te Brussel bewaart het *Plan du couvent du Mont-Sinaï, dit de Ste-Colette et Pauvres-Clairisses à Bruges*.¹¹ Een identieke optekening van het klooster, maar dan zonder een onderverdeling in percelen, wordt bewaard in het Rijksarchief in Brugge.¹² Het kaartblad (90 x 62 cm) met een kompasroos (rechtsboven) en een schaalstok van dertig roeden (onder), heeft een schaal van bij benadering 1:350. Rechts van de kaart is een kader met een legenda (*renvoi*). Daaronder staan gegevens

1 Vogelvluchtperspectief van het augustijnenklooster in Brussel, Le Roy, 1729 (*Le grand théâtre sacré du Duché de Brabant* t. I, p. 268).

2 Plattegrond van Antwerpen met de kloosterbegrenzungen (1:40.000). Collectie auteur.

Tabel 1. Bewaard gebleven plattegronden uit de Oostenrijkse en Franse tijd

	Aantal kloosters	Oostenrijkse tijd (1773-1796)	Franse tijd (1796-1805)
Antwerpen	35	11	4
Brugge	34	10	5
Brussel	33	4	10
	112	25	19

kloosters (met jaar van vestiging):

mannelijke ordes:

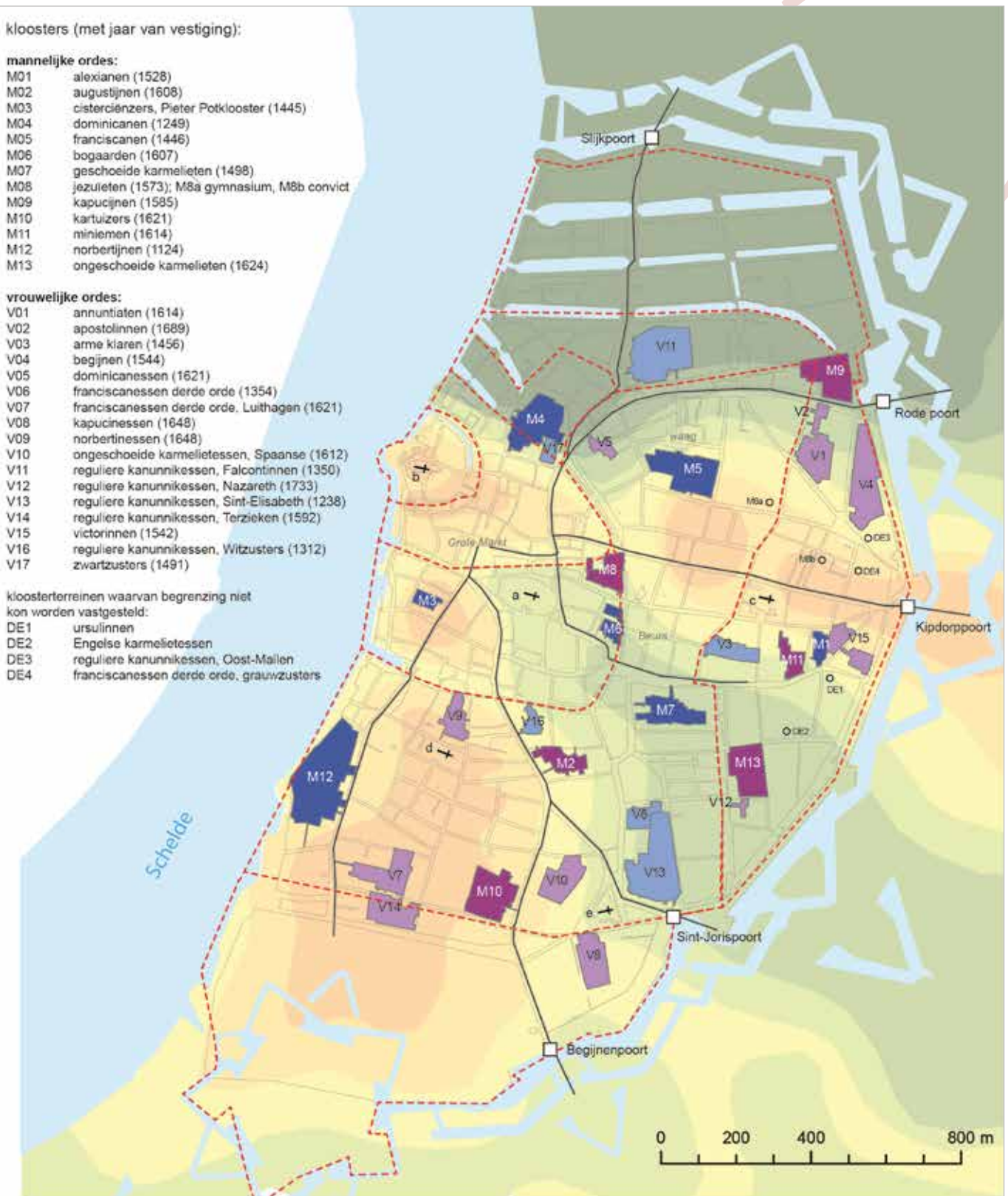
M01	alexianen (1528)
M02	augustijnen (1608)
M03	cisterciënzers, Pieter Potklooster (1445)
M04	dominicanen (1249)
M05	franciscanen (1446)
M06	bogaarden (1607)
M07	geschoeide karmelieten (1498)
M08	jezuïeten (1573); M8a gymnasium, M8b convict
M09	kapucijnen (1585)
M10	kartuizers (1621)
M11	miniemmen (1614)
M12	norbertijnen (1124)
M13	ongeschoeide karmelieten (1624)

vrouwelijke ordes:

V01	annuntiaten (1614)
V02	apostolinnen (1689)
V03	arme klaren (1456)
V04	begijnen (1544)
V05	dominicanessen (1621)
V06	franciscanessen derde orde (1354)
V07	franciscanessen derde orde, Luithagen (1621)
V08	kapucinessen (1648)
V09	norbertinessen (1648)
V10	ongeschoeide karmelietessen, Spaanse (1612)
V11	reguliere kanunnikessen, Falcontinnen (1350)
V12	reguliere kanunnikessen, Nazareth (1733)
V13	reguliere kanunnikessen, Sint-Elisabeth (1238)
V14	reguliere kanunnikessen, Terzieken (1592)
V15	victorinnen (1542)
V16	reguliere kanunnikessen, Witzusters (1312)
V17	zwartzusters (1491)

kloosterterreinen waarvan begrenzing niet kon worden vastgesteld:

DE1	ursulinnen
DE2	Engelse karmelietessen
DE3	reguliere kanunnikessen, Oost-Mallen
DE4	franciscanessen derde orde, grauwezusters

kloostercomplexen:

middeleeuwen:

mannenordes
vrouwenordes

Contrareformatie:

mannenordes
vrouwenordes

structurerende elementen:

hoofdweg
(voorm.) stadsmuur met poort
water

hoogte in m:

15 - 30
35
40
45
50 - 70

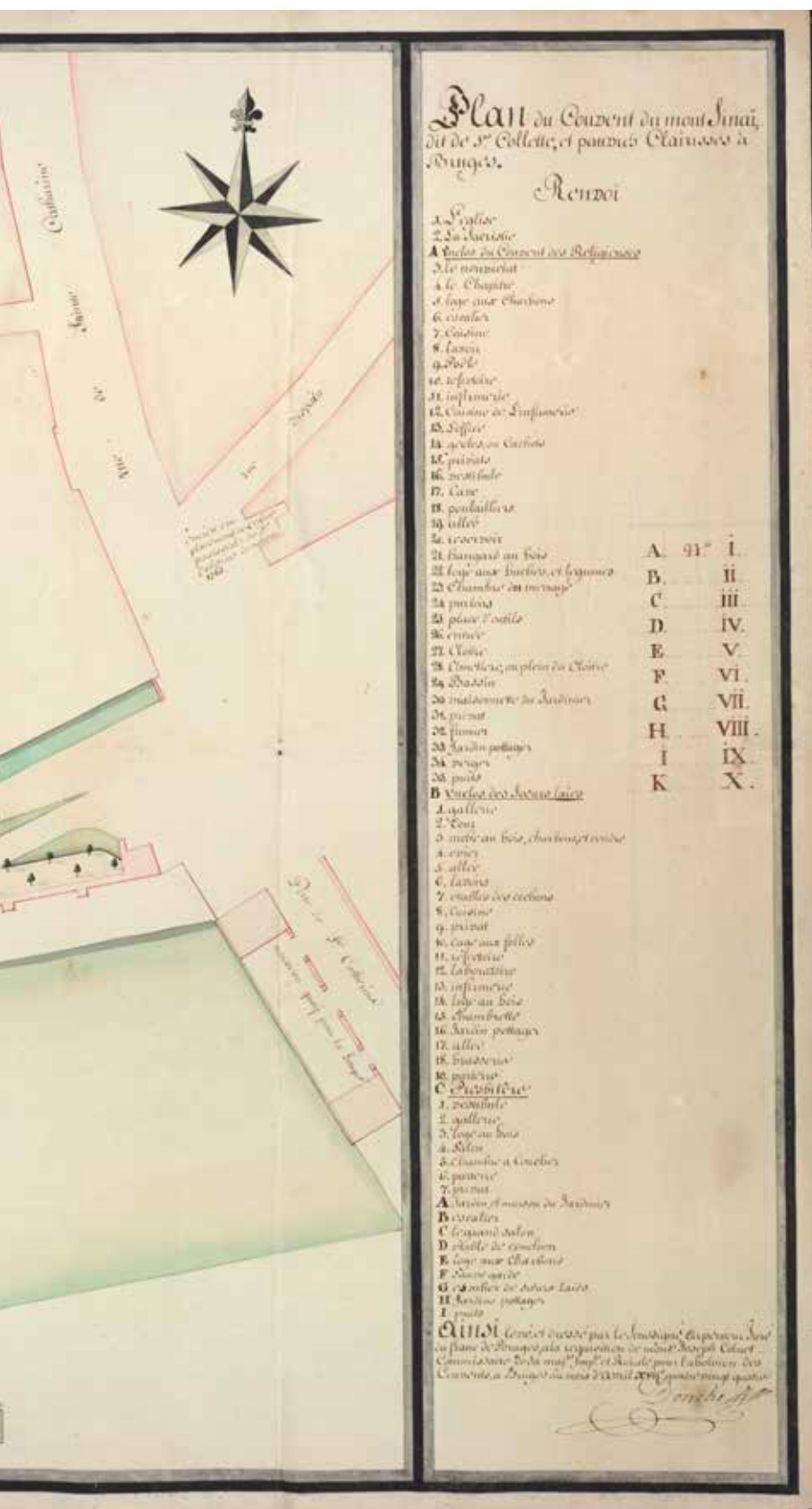
parochiekerken:

a. Onze-Lieve-Vrouwkathedraal
b. Sint-Walburgis
c. Sint-Jakob
d. Sint-Andries
e. Sint-Joris

3

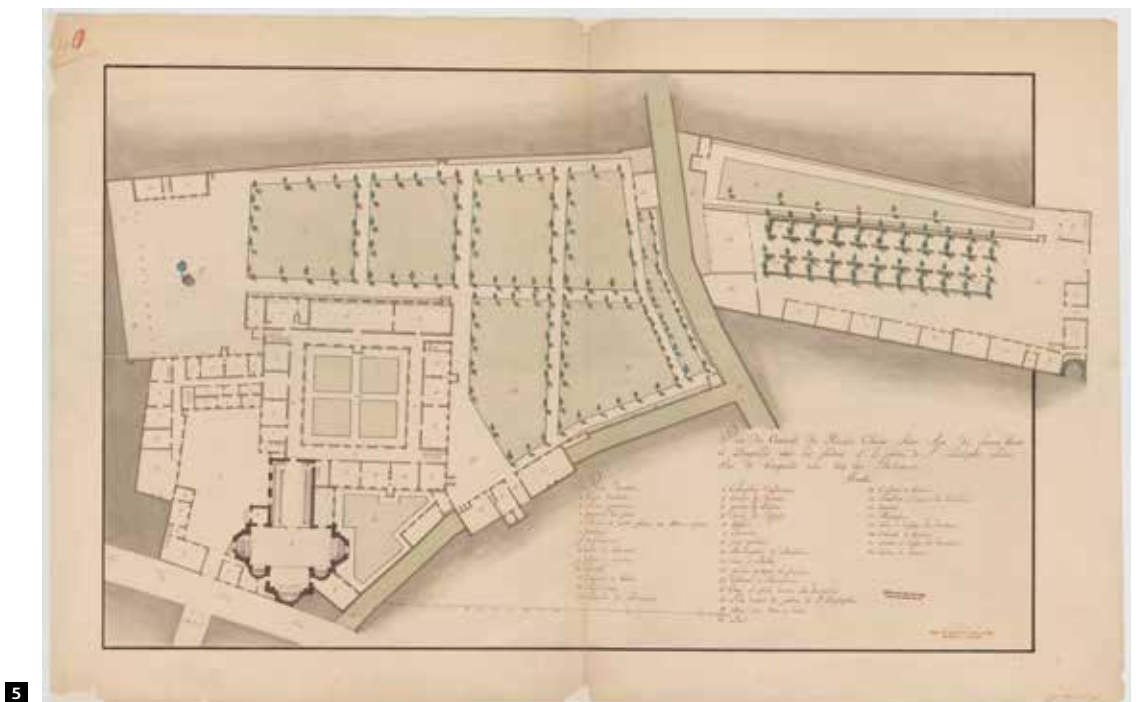
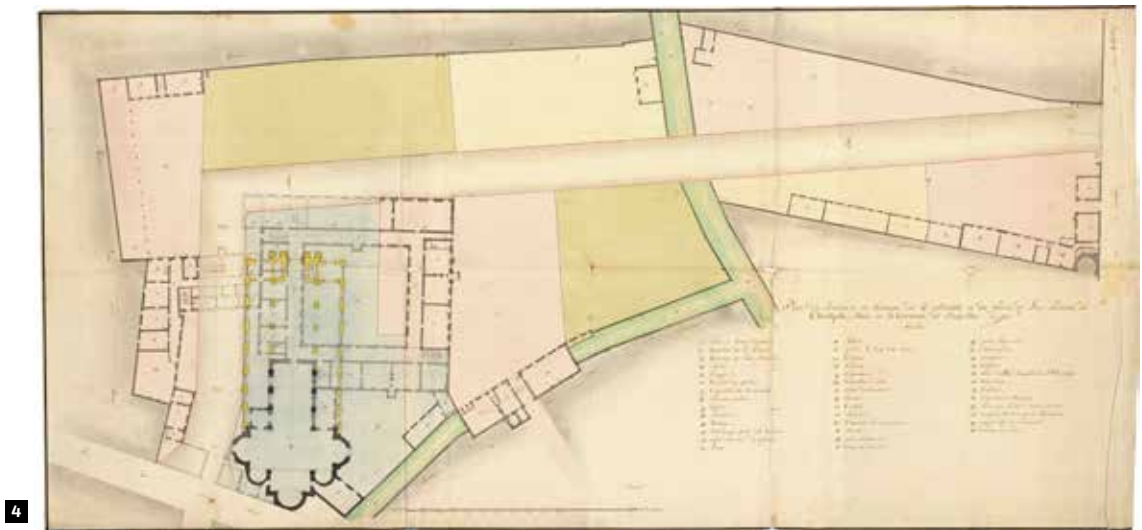
3 Plattegrond van het arme klarenklooster in Brugge, Donche, 1784 (Algemeen Rijksarchief, Verzameling kaarten en plattegronden in handschrift, Reeks I, inv.nr. 652).

over de opdrachtverstrekking, die vertaald uit het Frans luiden: “alszo opgemeten en getekend door ondergetekende [Donche], landmeter van het Brugse Vrije, op verzoek van de heer Joseph Colnet, commissaris namens de keizerlijke en koninklijke majesteit voor de opheffing van de kloosters in Brugge, op 27 april 1784.”¹³

De plattegrond toont de laat achttiende-eeuwse toestand van het Brugse arme klarenklooster op een terrein aan de zuidelijke stadsomwalling, dat terugging op een stichting in 1469.¹⁴ De kaart geeft, met zijn uitgebreide legenda, een goed inzicht in de complexe ruimtelijke organisatie van een slotgemeenschap. De koorzusters leefden in de gebouwen rond een kloostergang (A *Enclos du couvent des Religieuses*) in volledige afzondering van de buitenwereld. Het oostelijke deel van het gebouwencomplex (B *Enclos des Soeurs laïcs*, rechts op de plattegrond) was het woon- en leefgedeelte van de lekenzusters: aan het klooster verbonden geestelijke vrouwen die een minder strenge gelofte hadden afgelegd dan de koorzusters. Centraal op het kloosterterrein lag de kapel, waar de koor- en lekenzusters vijfmaal daags bijeenkwamen voor gebed. De dienst werd geleid door de priester, de enige man die zich binnen de kloostermuren begeven mocht en zijn woning had bij de ingang van het terrein (C *Presbitère*, geheel rechts). Rondom het gebouwencomplex lagen boomgaarden en moestuinen, die de zusters in staat stelden een tot op zekere hoogte zelfvoorzienend bestaan te leiden. Het complex werd omringd door een kloostermuur.

Landmeter Donche deelde het klooster op in tien verschillende percelen of ‘kopen’ die zijn afgebakend met een (slecht zichtbare) doorgetrokken zwarte lijn en werden genummerd met de Romeinse cijfers I tot en met X. Omdat het kloosterterrein aan de west- en zuidzijde werd begrensd door waterwegen en aan de noordzijde door particuliere eigendommen, diende de ontsluiting van de kopen te geschieden vanaf de oostzijde. Hiertoe werd langs de kapel en voortgaand over de zuidelijke pandgang een nieuwe, doodlopende, straat voorzien. De plattegrond brengt ook de omgeving van het klooster ruimschoots in beeld, zonder twijfel om de aandacht te vestigen op de gunstige omgevingsfactoren. De Katelijnestraat was een belangrijke uitvalstraat in zuidelijke richting en bovendien was vlak daarvoor bij de, destijds al gedeeltelijk afgebroken, Katelijnepoort in 1780 een nieuwe aanlegkade voor schepen gereed gekomen. Een dergelijke ligging schiep goede voorwaarden voor een industrieel hergebruik van het klooster, hetgeen door de staat werd gestimuleerd.

HET RIJKE KLARENKLOOSTER IN BRUSSEL

Ook de tweede plattegrond die hier besproken wordt, het *Plan des Bâtiments et terrains de la Maison Conventuelle des Cidevant urbanistes* [...] wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief in Brussel.¹⁵ Zoals in het voorgaande voorbeeld bestaat ook voor deze plattegrond een voorloper, die het kloosterterrein op identieke wijze weergeeft maar dan zonder de opdeling in percelen.¹⁶ Het kaartblad (68 x 138 cm) met een schaalbalk van tweehonderd Franse voeten heeft het noorden rechts en hanteert een schaal van bij benadering 1:365. De plattegrond werd vervaardigd door architect Remy Nivoy, die in deze periode in Brussel actief was voor de herbestemming van stadskloosters.¹⁷ De plattegronden zijn te dateren op of kort voor 1805.

De Brusselse rijke klaren vestigden zich in 1588 in het centrum van de stad, op een terrein aan de oostoever van de Zenne, de rivier waaraan Brussel

ontstond (die in de tweede helft van de negentiende eeuw met de aanleg van de lanen uit het stadsbeeld verdween).¹⁸ In het oog springt de kloosterkerk op een centraal plan met klaverbladmotief, die was ontworpen door architect Lucas Faydherbe (voltooid in 1680). Aangrenzend is een vierkant kloosterpand zichtbaar, met daaraan de vertrekken met de gemeenschappelijke functies zoals de kapittelzaal, de refter en de recreatiezaal. Aan het plein ten zuiden van de kerk (geheel links) lagen de priesterwoning, spreekkamers en een ziekenverblijf. De bakkerij en de brouwerij lagen, om redenen van brandgevaar en noodzaak tot toegang tot stromend water, op enige afstand in een gebouw dat een tak van de Zenne overkluisde. Aan de noord(zijde) van de Zenne (rechts) toont de plattegrond de tuin van Sint-Christoffel: dit behoorde niet tot het klooster, maar was evenzeer als religieus goed door de staat geconfisqueerd.

Remy Nivoy projecteerde over de tuin en het voormalige kloosterterrein een nieuwe straat. Om de haakse hoek te maken, diende een deel van de zuidwestelijke kloosterbebouwing te worden afgebroken, hetgeen is af te lezen aan de zwarte inkleuring van de muurdammen. Het idee voor de aanleg van een straat op deze locatie stamde overigens al uit de Oostenrijkse tijd, zoals een teruggevonden plattegrondje van het noordoostelijk stadsdeel aantoont (zie afbeelding 6), en is duidelijk ingegeven door een streven naar een verbetering in de verkeersdoorstroming. Heel wat andere opgeheven kloosters boden op deze wijze in het nauwe en inflexibele middeleeuwse stratennetwerk van het Brusselse centrum ruimte aan het verkeer, voordat in de tweede helft van de negentiende eeuw nieuwe onteigeningswetgeving de weg effende voor een grootschalig urbanisme à la Hausmann in Parijs.

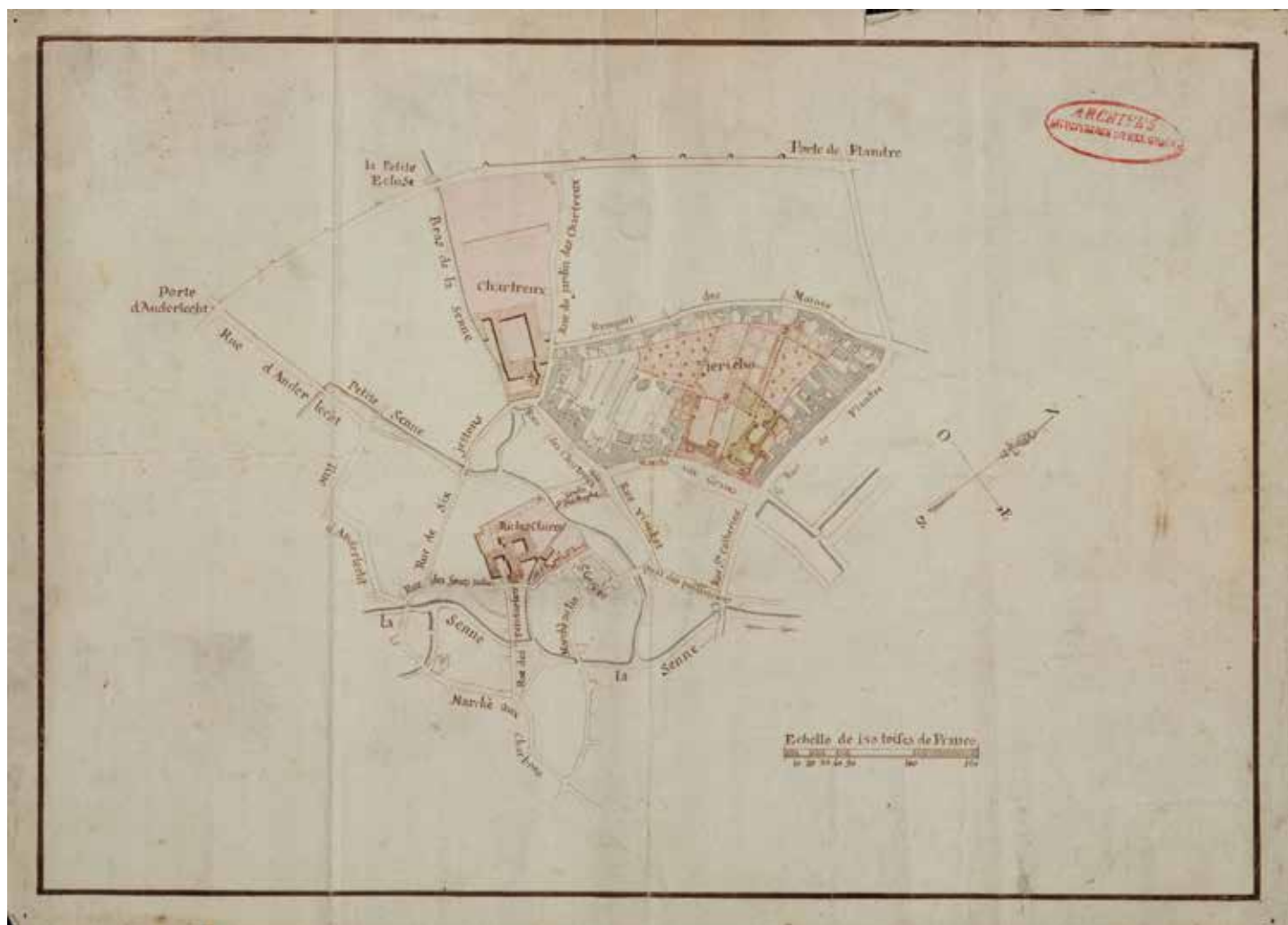
De nieuwe straat opende het voorheen gesloten terrein en aan weerszijden van de straat werden percelen uitgegeven. In totaal werden acht

4 Plattegrond van het rijke klerenlooster in Brussel, Nivoy, ca. 1805 (Algemeen Rijksarchief, Kaarten bij de aanplakbiljetten voor de verkoop van nationale goederen. inv.nr. 7).

5 Plattegrond van het rijke klerenlooster in Brussel zonder de aanduiding van de percelen, Nivoy, ca. 1805 (Stadsarchief Brussel, Portefeuille des Plans, 40).

6 Plattegrond van het noordoostelijk deel van Brussel met in rood de opgeheven kloosters, onbekende auteur, 1783-1787 (Algemeen Rijksarchief, Verzameling kaarten en plattegronden in handschrift, Reeks I, inv.nr. 611).

6

7 Recente foto van de Onze-Lieve-Vrouw Ter Rijke Klarenkerk, Brussel. Johan Bakker, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons.

percelen afgebakend: vijf op het kloosterterrein (loten 1-5) en drie in de tuin van Sint-Christoffel (loten 6-8). Op den duur werden deze percelen verder verkaveld, totdat aan beide zijden gesloten straatwanden met woonhuizen ontstonden. Het blauw gekleurde perceel, met de kerk, werd aan de koop onttrokken. Volgend op het Concordaat (1801) – waarin Napoleon en de kerk overeen kwamen dat het daarvoor verboden geworden parochielevens hersteld kon worden – werden veel kloosterkerken, waaronder deze, herbestemd tot parochiekerk. De geel gekleurde muurdammen bij de kerk tonen de geprojecteerde (en deels gerealiseerde) uitbreiding van de kerk, om haar capaciteit te vergroten.

TOT BESLUIT

De hier behandelde kloosterplattegronden vormen slechts twee voorbeelden van de zeer omvangrijke kartografische arbeid als gevolg van de opheffing en daaropvolgende verkopen van de kloosters en het bijbehorende grondgebied. Het zijn representaties van gebouwencomplexen op een scharnierpunt in hun bestaan: enerzijds bieden ze een blik op het kloosterleven dat toen ophield te bestaan, anderzijds lopen ze vooruit op de verkaveling en desintegratie die kloostercomplexen na de verkoop (doorgaans) ten deel viel. Een verkoop in percelen of 'kopen' diende om een prijsopdrijving

te stimuleren en uiteraard waren hiervoor goede plattegronden nodig. Evenwel zijn het zeker geen zuiver technische of kadastrale plattegronden: uit de zichtbare zorg voor de aankleding en afwerking kan ook een wervende functie worden afgeleid. Dat de kloosters als gevolg van een volledige verzadiging van de markt en een devaluatie van de munt voor spotprijzen van de hand gingen, doet daar niets aan af.

De verscheidenheid aan landmeters en architecten die betrokken was bij de kartografische arbeid in het verlengde van de laat achttiende-eeuwse kloosterverkopen, maakt dat de plattegronden onderling van elkaar kunnen verschillen. Toch kunnen we, tot slot, voorzichtig enkele algemene bevindingen over de kloosterplattegronden noteren. Ten eerste, dat ze meetkundig betrouwbaar waren: nagenoeg alle gebruikte plattegronden konden met minimale foutmarges worden geëcorefereerd. Ten tweede, dat ze, op basis van een vergelijkende analyse, een betrouwbaar beeld van de topografie kan worden toegedicht. Al met al vormen de kloosterplattegronden een prachtige bron voor het onderzoek naar de ruimtelijke ontwikkeling van oude steden, waarvan kloosters een boeiend thema vormen (zie afbeelding 7). In een vervolgbijdrage zullen we nader stilstaan bij de verwerking van de plattegronden in een GIS.

3

SUMMARY

Allotment Plans of Abolished Monasteries in Belgian Towns (1773-1796) / Reinout Klaarenbeek

As landmarks of the European medieval and early modern city *par excellence*, urban monasteries are subject of ample cartographic and topographic representations. During the research for my dissertation I came across a source that is probably less well known: late eighteenth-century manuscript plans that were drafted, after the abolition of the monasteries, by order of the authorities.

LITERATUUR

- Bodiniers, Bernard en Éric Teyssier (reds.). 2000.** *L'événement le plus important de la Révolution: la vente des biens nationaux (1789-1867) en France et dans les territoires annexés*, Paris: CTHS.
- Coomans, Thomas. 2018.** *Life Inside the Cloister: Understanding Monastic Architecture: Tradition, Reformation, Adaptive Reuse* (KADOC studies on religion, culture and society, 21), Leuven: University Press Leuven.
- Griek de, Pieter-Jan. 2004.** "Het kloosterwezen in de Lage Landen". in Lawrence, Clifford, *Kloosterleven in de Middeleeuwen. In West-Europa en de Lage Landen*, Amsterdam: Pearson, p. 297-333.
- Henne, Alexandre en Wauters, Alphonse. 1975.** *Histoire de la ville de Bruxelles*, 4 delen, Brussel: Éditions Culture et Civilisation [oorspronkelijke uitgave van 1845].
- Houtman-De Smedt, Helma. 1997.** "Symbolische leegverkoop of monopoliespel? De verkoping van de nationale domeinen in het Departement van de Twee Netten in de Franse tijd". In: *Noord-Brabants historisch jaarboek* 14, p. 108-122.
- Laenen, Joseph. 1996.** *Étude sur la suppression des couvents par l'empereur Joseph II dans les Pays-Bas autrichiens et plus spécialement dans le Brabant (1783-1794)*, Brussel: Algemeen Rijksarchief [oorspronkelijke uitgave, 1905].
- Loir, Christophe. 2009.** *Bruxelles néoclassique. Mutation d'un espace urbain 1775-1840*, Brussel: CFC-Éditions [2de uitgave, 2017].
- Persoons, Ernest. 1979.** "Panorama van de reguliere clerus in de 17e eeuw". In Block D.P., Prevenier Walter en Roorda D.J. (reds.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 8. *Nieuwe tijd*, Haarlem: Fibula-Van Dishoeck, p. 383-392.
- Ryckaert, Marc. 1991.** *Brugge* (Historische stedenatlas van België), Brussels: Gemeentekrediet van België.
- Schepper de, Gratianus. 1939.** "Marie-Thérèse et Joseph II: leur politique à l'égard des maisons religieuses dans les Pays Bas", in: *Revue d'histoire ecclésiastique* 35, p. 509-529.
- Thys, Augustin. 1973.** *Historiek der straten en openbare plaatsen van Antwerpen*, Antwerpen: C. De Vries-Brouwers [oorspronkelijke uitgave 1893].
- Van de Vijver, Dirk en De Jonge, Krista. 2003.** *Ingenieurs en architecten op de drempel van een nieuwe tijd. 1750-1830*, Leuven: Universitaire Pers Leuven.

NOTEN

- 1** Klaarenbeek 2020, *De herverkavelde stad. Kartografie van het naleven van stadskloosters in de Belgische steden Brussel, Antwerpen en Brugge (1773/1796-1860)*. Ongepubliceerd proefschrift aan de Katholieke Universiteit Leuven onder supervisie van prof. Thomas Coomans. Het proefschrift is beschikbaar op: <https://lirias.kuleuven.be/3056648?limo>
- 2** Een mooi overzicht voor Nederland is de interactieve kloosterkaart van prof. em. Koen Goudriaan op Geoplaza: <https://geoplaza.vu.nl/cms/research/kloosterkaart/>
- 3** Persoons 1979.
- 4** De Schepper 1939; Laenen 1996.
- 5** In hernieuwd kloosterleven ontstond na 1830 in het onafhankelijke België.
- 6** Een vergelijkbaar proces overigens, had ruim 200 jaar eerder plaats na de kloosterafschaffing in de Republiek.
- 7** Houtman-De Smedt 1997.
- 8** Bodinier en Teyssier 2000, 415.
- 9** De plattegronden worden bewaard in de stadsarchieven, het Algemeen Rijksarchief in Brussel en de Provinciale Rijksarchieven. De plattegronden die worden bewaard in het Algemeen Rijksarchief en de provinciale Rijksarchieven zijn grotendeels digitaal ontsloten via het internetportaal Cartesius: www.cartesius.be/CartesiusPortal/
- 10** Een voorbeeld is het complex van de kartuizers in Antwerpen: hiervan bestaat in de archieven wel een beschrijving, maar de plattegrond waarnaar wordt verwezen is niet aanwezig.
- 11** Algemeen Rijksarchief Brussel, Verzameling kaarten en plattegronden in handschrift, eerste reeks, inv.nr. 652.
- 12** Rijksarchief te Brugge, Verzameling Kaarten en Plannen, inv. nr. 98.
- 13** De Franse tekst: "Ainsi levé et dressé par le soussigné arpenteur juré du franc de Bruges, à la requisition de monsieur Joseph Colnet, commissaire de sa majesté Imperiale et Roiale, pour l'abolition des couvents à Bruges au mois d'avril xviie quatre vingt quatre."
- 14** Ryckaert 1990, 181.
- 15** Algemeen Rijksarchief, Kaarten bij de aanplakbiljetten voor de verkoop van nationale goederen (toegang BE-A0510.1542 / T 461), inv.nr. 7.
- 16** Stadsarchief Brussel, Portefeuille des plans, inv.nr. 40.
- 17** Vande Vijver 2003, 13.
- 18** Henne en Wauters 1975, 168-171.

F.J. WEYGAND (1771-1837)

Geographisch Kaart-, Muzijk- en Kunsthandelaar van Z.M. de Koning

• PETER VAN DER KROGT •

De eerste helft van de negentiende eeuw is een periode waarin de Nederlandse uitgevers van kaarten en atlassen weinig voorstelden. In Amsterdam beleefden de firma Mortier, Covens en Zoon en de firma Weduwe G. Hulst van Keulen hun nadagen. Daarnaast had de betrekkelijke nieuwkomer Evert Maaskamp een interessant fonds met enkele atlassen en 'toeristengidsen' met tekst en kaarten. In 1816 begon een nieuwe uitgever van kaarten en atlassen op de voorgrond te treden: François Joseph Weygand (ook Weijgand) die vestigingen had in Den Haag en Amsterdam.

F.J. Weygand is in 1771 geboren in het dorpje Rhinau in de Elzas en overleed in Amsterdam in 1837.¹ We vinden hem voor het eerst vermeld in 1804 als een silhouetteteur te Rotterdam.² Het volgende jaar handelde hij in hij prenten, schilderijen en lijsten aan de Korte Poten of het Spui in Den Haag.³ Kort daarna begon hij met handel in muziek en tekenbenodigdheden. Uit zijn huwelijk met Marie Henriette Lefebvre (ca. 1767 - Den Haag 1852) is in 1806 in Den Haag zijn zoon François Joseph Jr. geboren, die vanaf 1833 met zijn vader samenwerkt en hem

later opvolgde.

Weygands bedrijf ontwikkelde zich tot een van de belangrijkste muziekhandels van Nederland. Al in 1807 opende hij een filiaal in Utrecht en in 1813 volgde op de Vijgendam in Amsterdam zijn 'Groot Muzik- en Prent Magazyn', een handel in muziek, geografische kaarten en tekenbenodigdheden. Dit Amsterdamse filiaal werd geleid door zijn zus, die slechts als 'Mejufvr. Weygand' vermeld wordt.⁴ Over haar later meer.

In 1816 begon F.J. Weygand met een

plaatdrukkerij in Den Haag.⁵ Zijn eerste kaarten verschenen in hetzelfde jaar. Hij speelde hier duidelijk in op de nieuwe politieke situatie, die was ontstaan na de val van Napoleon. De Republiek van de Verenigde Nederlanden en de Oostenrijkse Nederlanden waren samengevoegd tot het nieuwe koninkrijk der Nederlanden. Oude kaarten voldeden daarom niet meer en diverse uitgevers haastten zich om kaarten van het nieuwe koninkrijk uit te geven. Alleen al in 1815 en 1816 verschenen er elf kaarten door Mortier, Covens & Zoon, François Bohn, Evert Maaskamp, F.J. Weygand (drie verschillende!) en anderen.⁶

Vanaf 1820 publiceerde hij zijn belangrijkste kartografische werk, de *Atlas du royaume des Pays-Bas*. Deze losbladige atlas bevat grote kaarten (ca. 55 x 70 cm) van de provincies.⁷ Deze kaarten zijn gebaseerd op de kaart van C.R.T. Kraijenhoff. De atlas kondigde hij op 1 augustus 1817 aan in de '*s Gravenhaagsche courant*'.⁸

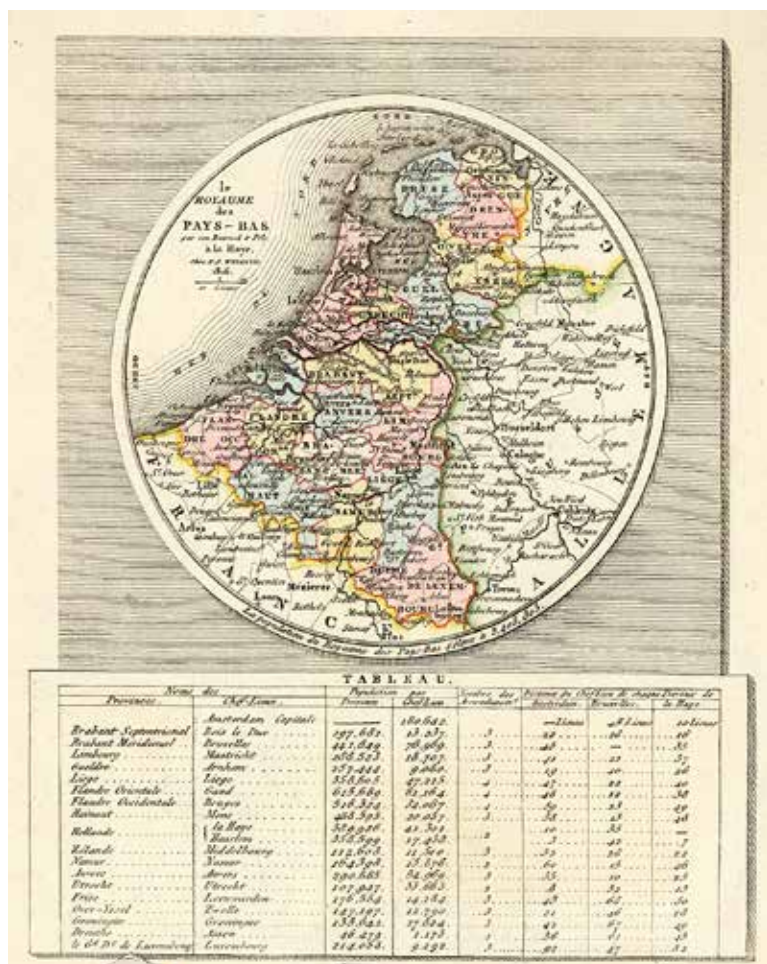
Een titelblad heeft de atlas niet en de atlastitel staat boven elk blad. De bladen verschenen afzonderlijk met tussenpozen van soms wel enkele jaren: Noord-Holland (1817), Zeeland (1818), Zuid-Brabant (1818), Antwerpen (1818), Noord-Brabant, Friesland (1819), Oost-Vlaanderen (1820), West-Vlaanderen (1820), Utrecht (1821), Limburg (1821), Overijssel (1822), Zuid-Holland (1824), Gelderland (1829) en Henegouwen (1829).⁹ Van de provincies Drenthe, Luxemburg, Namen en Luik zijn geen exemplaren of advertenties gevonden.

Daarnaast publiceerde hij ook kaarten voor schoolgebruik, plattegronden, een wereldatlas naar Lapie en een opvouwbare globe¹⁰ en handelde hij in allerlei kaarten, atlassen, globes e.d. uit het buitenland. Omstreeks 1835 nam zijn zoon de winkel over. Gezien de advertenties hield deze zich vooral bezig met de muziekhandel en plaatdrukkerij.

Amsterdam

Over de zus, die in 1813 het filiaal in Amsterdam leidde, is niets te vinden. Volgens de genealogische website geni.com had hij alleen twee broers. In een advertentie uit 1823 wordt zus ook niet meer vermeld.¹¹ Het blijkt ook dat Weygand in de jaren 1820 in Amsterdam woonde en daar connecties had met Wilhelmina Catharina Brix von Wahlberg (Breda 1791 - Amsterdam 1865), eigenaresse

1 Weygands stempel op de Nieuwe kaart van het Koninkrijk der Nederlanden uit 1816 (Middelburg ZA, 294-837).

2 Kaartje van het Koninkrijk der Nederlanden uit 1816, diameter 8½ cm (Amsterdam Allard Pierson, UvA, HB-KZL 80.26.14).

3 Advertentie in de 's Gravenhaagsche Courant van 1 augustus 1817. Bron Delpher.

NOTEN

1 Dagblad van 's-Gravenhage 2 juni 1837. Zie <https://www.geni.com/people/Fran%C3%A7ois-Weygand/6000000000473988729>.

2 Zie de aan hem toegeschreven silhouetten van een man en een vrouw in het Rijksmuseum, SK-A-4814 en SK-A-4815. In de catalogus worden deze gedateerd 1791-1801.

3 In advertenties wordt soms Korte Poten en soms Spui vermeld. Beide straten liggen vlak bij elkaar.

4 Affiches, annonces et avis divers d'Amsterdam, 23 oktober en 4 november 1813, en *Amsterdamsche Courant*, 23 en 27 december 1813.

5 's Gravenhaagsche Courant 26 febr. 1816.

6 Twee van Weygands kaarten zijn geadverteerd in de 's Gravenhaagsche Courant van 28 febr. 1816. Een overzicht van kaarten van het Koninkrijk der Nederlanden, 1815-1830(1839) is in voorbereiding (maar publicatie kan nog lang duren).

7 C. Koeman, *Atlantes Neerlandici*, deel III (Amsterdam 1969) Wey 1-3 en 5

8 *Dagblad van 's Gravenhage* 21 mei 1828.

9 Lijst en jaren gebaseerd op advertenties en online catalogi. Alleen het jaartal van eerste uitgave is genoemd. Van de provincies Drenthe, Luxemburg, Namen en Luik zijn geen kaarten gevonden.

10 Peter van der Krogt, *Old globes in the Netherlands* (Utrecht 1984), blz. 258-259. Exemplaar o.a. Amsterdam, Allard Pierson-UvA, HB-KZL VI 13 C 2(57).

11 's Gravenhaagsche Courant 30 mei 1823.

12 M. Hameleers, *Kaarten van Amsterdam 1538-1865* (Bussum 2013), nr. 153, 5de uitg.

13 *Nederlandsche Staatscourant* 25 dec. 1832.

van een muziekhandel en plaatdrukkerij. Er was echter niet alleen een zakelijke relatie. Terwijl haar man Willem Carabain in Suriname verbleef kreeg Wilhelmina twee zoons van François-Joseph Weygand, waarvan de eerste uit 1826 jong overleed. In 1830, werd hun zoon Antoine Edouard Weygand (1830-1870) geboren, die later samen met zijn oudere halfbroer Guillaume Carabain (1820-1911) in het bedrijf van hun moeder werkte. Hoewel het bedrijf voornamelijk in muziek handelde, is de kaartenuitgeverij niet helemaal beëindigd, getuige een nieuwe uitgave in 1842-44 van Weygands plattegrond van Amsterdam.¹² In de Kalverstraat in Amsterdam was begin jaren 1830 ook Weygands broer Antoine Séraphin Weygand als muziekhandelaar gevestigd, die in 1832 een kaart van de Schelde

uitgaf.¹³ Muziek en kaarten gingen dus goed samen! In 1834 gaat diens zaak verder onder de naam van de bedrijfsleider G.M. Gräffner.

Een andere F.J. Weygand

Zoekend op internet kom je vaker een andere François-Joseph Weygand tegen, namelijk de 'vader' van de Franse generaal Maxime Weygand. Deze generaal zou een biologische zoon zijn van keizerin Charlotte van Mexico of van haar broer koning Leopold II van België. Om hem de de Franse nationaliteit te geven, werd hij als natuurlijke zoon erkend door François-Joseph Weygand (natuurlijk in ruil voor een financiële vergoeding), een omstreeks 1846 geboren achterneef van de muziek- en kaarthandelaar in Den Haag.

STICHTING TWICKEL

• REDMER ALMA •

Deze rubriek beschrijft kaartenverzamelingen in Nederland respectievelijk kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal.

Tips: Reinout Klaarenbeek
E-mail: r.klaarenbeek@vu.nl

1 De bezoekerszaal in het archief van Twickel (foto Redmer Alma).

ADRES EN CONTACTGEGEVENS

Bezoekadres: Bouwhuis Twickelerlaan 5, Ambt Delden

Postadres: Stichting Twickel t.a.v. Archief,

Twickelerlaan 6, 7495 VG Ambt Delden

Telefoon: +31 (0)74 3762543

E-mailadres: archief@twickel.org

Websites: www.twickel.nl

Openingstijden: Op afspraak

Toegankelijkheid

De collecties van Huisarchief Twickel kunnen worden ingezien in de studiezaal. Hiervoor dient u van te voren een afspraak te maken via archief@twickel.org. De studiezaal en het archiefdepot bevinden zich in het noordelijke bouwhuis op het voorplein van het kasteel. Parkeergelegenheid is op het centrale parkeerterrein tegenover het Bezoekerscentrum/Landgoedwinkel, Twickelerlaan 7.

Omvang

De kaarten, plattegronden, tuinontwerpen en bouwtekeningen in de archieven en collecties van Landgoed Twickel zijn verspreid over verschillende fondsen: Huisarchief, Kaartenarchief, Archief Bouwkundig opzichter, museale collectie enz.

Thans bestaat alleen een inventaris voor het Huisarchief Twickel, maar de daarin opgenomen kaarten zijn niet afzonderlijk benoemd. Momenteel wordt gewerkt aan de inventarisatie en vervaardiging van een catalogus van al het aanwezige kartografische en topografische materiaal, dat naar schatting tussen de vijftienhonderd en drieduizend objecten bevat.

Profiel

In 1347 kocht Herman van Twickelo het huis Eisinc in Delden. Sindsdien is dit goed, dat later de naam Twickel ging dragen, zonder onderbreking van geslacht op geslacht overgegaan. De opeenvolgende bezitters behoorden tot de geslachten Van Twickelo (veertiende tot de zestiende eeuw), Van Raesfelt (zestiende en zeventiende eeuw), Van Wassenaer Obdam (zeventiende tot de negentiende eeuw) en Van Heeckeren van

Wassenaer (negentiende en twintigste eeuw). De laatste eigenares, M.A.M.A. van Heeckeren van Wassenaer-van Aldenburg Bentinck (1879-1975), bracht haar goederen onder in de Stichting Twickel, opgericht in 1953, die haar in 1975 na haar overlijden opvolgde. De stichting beschikt over een eigen archiefdepot en een archivaris. De kaarten en bouwtekeningen worden opgeslagen in het archiefdepot, deels, voor zover het recenter materiaal betreft, in de rentmeesterij en een deel van de museale collectie berust in het kasteel.

De kaarten uit de collectie van Twickel hebben vooral betrekking op de huidige en vroegere bezittingen van het landgoed. Twickel is met 6.400 hectare het grootste landgoed in Nederland met eigendommen in de volgende gemeenten: Delden (de kern van het landgoed, ca. 4.400 hectare), Ootmarsum en het aangrenzende Lage in Duitsland (de vroegere familiebezittingen bij Brecklenkamp), Dieren, Zevenaar, Borculo, Lochem en Wassenaer. Vanwege de omvang, verspreiding en samenhang van de bezittingen zijn de kaarten ook voor de omliggende gebieden in Twente, Bentheim, Gelderland en Wassenaer van belang. De collectie bevat ook enig kaartmateriaal dat via aangehuwde familieleden aangeërfd, door opeenvolgend bewoners verzameld is of betrekking heeft op later verkochte goederen. Doordat de bezitsgeschiedenis geen cesuren kent en tot het eind van de 19de eeuw nauwelijks aan erfdelingen onderhevig was, is het materiaal met betrekking tot het landgoed vrij compleet overgeleverd. Kaarten van afgesplitste landgoederen als Weldam zijn naar de respectieve huisarchieven overgebracht. De aanwezige kaarten dateren hoofdzakelijk vanaf de achttiende eeuw, met een

zwaartepunt in de negentiende en twintigste eeuw. Veel kaarten zijn vervaardigd of bewerkt met het oog op het beheer het kasteel en van de verpachte goederen, maar hebben daarnaast ook betrekking op infrastructuur, zoals aanleg en onderhoud van (water)wegen, waterleiding, waterbeheer. De oudste beheerkaarten van de Twentse goederen dateren van rond 1726 en zijn tien in getal. De kaarten van het kasteel en zijn omgeving van deze serie die in opdracht van Unico Wilhelm van Wassenaer Obdam zijn vervaardigd, zijn helaas verloren gegaan. Uit dezelfde tijd stamt ook een beheerkaart van de heerlijkheid Lage. Belangrijk zijn ook de kaarten en plattegronden van de tuinen en parken rond kasteel Twickel en het Hof te Dieren, aangekocht in 1821. Uit de negentiende en twintigste eeuw stammen voor de vrouwen en heren van Twickel vervaardigde kopieën van kadastrale kaarten met handschriftelijke aantekeningen en aanvullingen. Een groot aantal kaarten heeft verder betrekking op de aanleg van de waterleiding van Almelo naar Delden in opdracht van R.F. van Heeckeren van Wassenaer (1858-1936).

Bijzonder aan het archief van Twickel – en dat geldt ook voor de kaartencollectie – is dat het landgoed nog altijd intact is. De kaarten worden daardoor niet alleen gebruikt voor historisch onderzoek, maar spelen ook een belangrijke rol bij het huidige beheer. Voor de landschappelijke, agrarische en recreatieve ontwikkeling, herinrichting en restauratie bieden de kaarten, tezamen met het archief, handzame (landschaps)historische context.

Website

De inventarissen van het Huisarchief Twickel en enkele kleinere fondsen die in het archief berusten, zijn te raadplegen via www.archieven.nl. De inventarissen en plaatsingslijsten van de overige fondsen zijn nog niet online beschikbaar. Een klein deel van de kaarten is gedigitaliseerd maar eveneens nog niet online toegankelijk. De digitalisering en publicatie van de verschillende inventarissen wordt momenteel ter hand genomen

2

3

2 Beheerkaart van Azelo en Oele, door Johan Muller, ca. 1726.

3 Detail van de zogenaamde Grauwe kaart met de omgeving van kasteel Twickel, circa 1750.

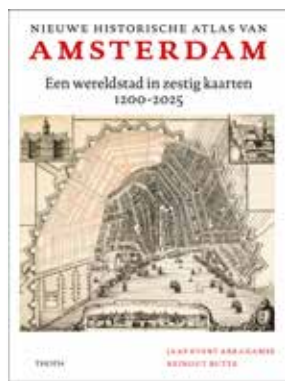
BELANGRIJKSTE LITERATUUR

Brunt, A.J., (red.), *Inventaris van het huisarchief Twickel 1133-1975* (Zwolle, 1993) 7 dln.
Brunt, Aafke, Jan Haverkate en Lucia den Ouden, *Atlas van Twickel* (Zwolle, 2021).

RECENSIES

Inzendingen voor deze rubriek kunnen gestuurd worden aan Ron Guleij

E-mail: ron.guleij@nationaalarchief.nl

NIEUWE HISTORISCHE ATLAS VAN AMSTERDAM,

- Jaap Evert Abrahamse en Reinout Rutte.
- Bussum: Thoth, 2021.
- 80 p: royaal geïllustreerd in kleur.
- ISBN 978 90 6868 840 5.
- Prijs € 24,95.
- Een Engelse uitgave verscheen gelijktijdig.

Nieuwe Historische Atlas van Amsterdam

EEN WERELDSTAD IN ZESTIG KAARTEN 1200 – 2025

Er zijn de afgelopen decennia meerdere boeken verschenen die de kartografie van Amsterdam als centraal thema hebben, met als hoogtepunt de onvolprezen inventarisatie van de kaarten van Amsterdam door Marc Hamelers. De *Nieuwe Historische Atlas van Amsterdam* is, zoals de titel ook suggereert, de opvolger van *Historische Atlas Amsterdam*. Deze uitgave is in 2010 bij Sun verschenen in de reeks 'Historische Atlassen', maar is uitverkocht en SUN bestaat niet meer. Uitgeverij Thoth heeft het initiatief genomen tot een volledige nieuwe uitgave met ook een andere opzet. Deze atlas beschrijft de ruimtelijke ontwikkeling van Amsterdam aan de hand van een reeks historische en nieuw getekende kaarten vanuit internationaal perspectief. Amsterdam wordt voortdurend vergeleken met andere steden in Nederland en daarbuiten. Zo wordt bijvoorbeeld het ambitieuze uitbreidingsplan van Van Niftrik uit 1866 vergeleken met de Ringstrasse in Wenen. Zoals ook is aangegeven in de recensie van de

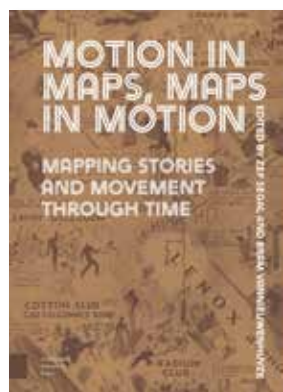
zusteruitgave over Eindhoven (*Caert-Thresoor* 2021, 3), is de opzet van deze atlas niet het geven van een overzicht van de kaarten die er in de loop van de eeuwen van Amsterdam zijn gemaakt, maar veeleer een geschiedkundig werk met aandacht voor meer aspecten dan alleen de kartografie. De achtergrond van de auteurs ligt op het terrein van architectuur en erfgoed; stedenbouw is in deze atlas een belangrijke insteek. Is dat alles een bezwaar? Nee, als men het maar niet als een historisch-kartografisch overzicht van de kaarten van Amsterdam ziet. Er staan veel kaarten in dit boek, historische maar ook nieuw getekende kaarten en die zijn allemaal goed afgebeeld.

Wellicht zijn de lezers van *Caert-Thresoor* niet echt de doelgroep van deze atlas, al zal het ook voor hen een plezier zijn dit boek te bekijken. Het is een mooi uitgegeven boek voor een schappelijke prijs.

• KEES VAN GROOTHEEST •

Motion in Maps, Maps in Motion

MAPPING STORIES AND MOVEMENT THROUGH TIME

Kaarten zijn met de komst van GIS en het internet dynamischer dan ooit tevoren. Van statische representaties zijn kaarten veranderd in *interactive storytelling devices*: tegenwoordig scrollen, klikken en zoomen we door web-kaarten met vaak meerdere tijds- en betekenislagen. Deze ontwikkeling vormt voor historisch kartografen aanleiding om te reflecteren op tijd, beweging en narratief van historische kaarten. In de inleiding van *Motion in Maps, Maps in Motion* wordt duidelijk dat tijd en beweging in dit werk veel breder zijn opgevat dan als kartografische techniek. Met behulp van concepten uit de kritische kartografie en recente GIS-literatuur worden historische en hedendaagse

kartografische producten met elkaar in verband gebracht en brede definities geformuleerd waarin tijd veel betekenislagen en dimensies heeft. Het boek bestaat uit zeven, chronologisch geordende bijdragen van gearriveerde auteurs uit binnen- en buitenland. Djoeka van Netten analyseert in de eerste bijdrage *The New World Map and the Old* de laat zeventiende-eeuwse wandkaart van Joan Blaeu. Bram Vannieuwenhuyze staat in *Entangled maps* stil bij een nieuwskartaal van Doornik en een historische kaart van Ieper. Zef Segals *Flow Mapping Through the Times* is een synthese van het gebruik van stroomdiagrammen op wereldkaarten in de negentiende- en vroeg twintigste-

MOTION IN MAPS, MAPS IN MOTION.

- Zef Segal en Bram Vannieuwenhuyze (red.).
- Amsterdam: Amsterdam University Press, 2020.
- Formaat 25x17 cm, 184 pp, met 48 kaarten en 9 andere afbeeldingen.
- ISBN 978-94-6372-110-3.
- Prijs ca. € 125 (€ 108).

eeuwse atlassen. Radu Leca past in *The Tensions of Heterochronicity on Cartographies of Imperial Motion in Japan* het concept van heterochroniciteit toe op Japanse kaarten. Ferjan Ormelings beschrijft in *A School Atlas as a History Machine* het gebruik van een digitale tool voor vergelijkend kaartonderzoek. Jörn Seeman onderzoekt verkent in *Facebook Cartographies and the Mapping of Local History* het gebruik van ArcGIS Storymaps om lokale en (inter)persoonlijke geschiedenis te karteren. Marc Monmonier verzorgt in het laatste hoofdstuk *'Change-of-State in the History of Cartography'* de slotbeschouwing. Gezamenlijk geven de verschillende bijdragen een breed scala aan opvattingen en benaderingswijzen, waardoor het boek in zijn opzet slaagt een 'toolbox' te vormen voor het nadenken over tijd, beweging en narratief in kaarten. Wat een beetje ontbreekt, naar de mening van de recensent, is een grondige recapitulatie aan het einde. Door het interessante, maar vrij breed uitlopende theoretische kader in de introductie, gevolgd

door de zes zeer uiteenlopende bijdragen ontstaat bij de lezer een behoefte aan een afsluitend hoofdstuk dat alles bij elkaar brengt en het verband tussen de delen verheldert. De laatste bijdrage, van Monmonier, houdt echter het midden tussen een inhoudelijke bijdrage (tijd als kartografische techniek) en een recapitulatie. Deze slaagt er echter maar in beperkte mate in om de gebrachte concepten in de inleiding te verdiepen en de artikelen aan elkaar te relateren. Het gevolg is dat het boek wat moeite heeft het niveau van een compilatie van artikelen te overstijgen. Het formaat van het boek, tot slot, is klein, maar dat hindert niet, omdat bijna alle kaartuitsneden goed gekozen zijn en de verschillende betogen efficiënt ondersteunen. De kritische noot rond de samenhang neemt niet weg dat deze zorgvuldige geredigeerde bundel met interessante bijdragen een aanbevelenswaardig werk is.

• REINOUT KLAARENBEEK •

Atlas van de trekvaarten in Zuid-Holland

ATLAS VAN DE TREK- VAARTEN IN ZUID- HOLLAND

- Marloes Wellenberg en Ad van der Zee (samenstelling)
- Bussum: Uitgeverij THOTH, 2021
- Gebonden, 25 x 35 cm, 192 pag., 200 illustraties in kleur
- ISBN 978 90 6868 817 7
- Prijs € 34,95

De trekschuit was een fascinerende vorm van vervoer waar men zich vooral in de beginperiode aan vergaapte. Meer dan tweehonderd jaar, tussen ca. 1630 en 1840, was dit het voornaamste openbaar vervoersmiddel in de laaggelegen delen van Nederland. Via een vaste dienstregeling werden duizenden passagiers naar de Hollandse steden gebracht. In 1839 verscheen de eerste spoorlijn in het westen en rond 1860 was door de aanleg van spoorbruggen over de grote rivieren een landelijk dekkend treinnet mogelijk gemaakt. Vanaf dat moment was het snel gedaan met dit ooit zo innovatieve vervoermiddel.

Een overzichtskaart in het boek leert dat het zwaartepunt van trekvaartroutes in de gewesten Holland, Friesland en Groningen lag. De *Atlas* bevat een systematisch overzicht van de aanleg en het gebruik van alle trekvaarten in de provincie Zuid-Holland. De samenstellers, beiden werkzaam bij het Erfgoedhuis Zuid-Holland, hebben de focus gelegd op Zuid-Hollandse trekvaarten, met enkele uitstapjes naar de steden Haarlem, Amsterdam en Utrecht. De trekschuit en trekvaarten zijn in het verleden vastgelegd op een keur aan schilderijen, tekeningen, prenten en vanzelfsprekend kaarten. Die laatste categorie is in dit boek zeer goed vertegenwoordigd. Te onderscheiden zijn historische kaarten met als onderwerp een trekvaarttracé, maar ook veel kaarten waar de trekvaarten (indirect) op terug te vinden zijn. Daarnaast zijn er in deze atlas gecompileerde kaarten opgenomen die nog eens heel overzichtelijk de trekvaart

tracés en steden in beeld brengen. Een vijftiental van dergelijke kaarten werd hiervoor speciaal gemaakt door Yvonne van Mil.

Er is voor de illustraties geput uit een indrukwekkend aantal collecties. Helaas gaat de illustratieverantwoording niet verder dan een verwijzing op het niveau van collectie of instituut. Er zijn geen referenties naar afzonderlijke collecties, archieven, inventaris- of collectie nummers. Dat kan voor onderzoekers en beheerders nog wel eens storend werken.

Naast de samenstellers, die een groot deel van de dertig verhalen voor hun rekening hebben genomen, zijn er ook een tiental 'gastauteurs' aan het schrijven gegaan. In totaal bevat de *Atlas* dertig trekvaart en trekschuit gerelateerde verhalen. De samenstellers hebben een boeiende bundeling van artikelen rondom de trekschuit en de tracés tot stand gebracht. Ook als men niet direct heel warm loopt voor de trekschuit en zijn routes, bevat de *Atlas van de trekvaarten in Zuid-Holland* nog zo veel lokale geschiedenis, dat het een breder publiek kan aanspreken. Ook de culturele aspecten van de trekvaart komen aan bod, zoals de schuitenpraatjes en de verhalen van buitenlandse bezoekers, voor wie een reisje met de trekschuit een *must* was.

Mooi boek, prettig leesbaar en ondersteund met illustraties van hoge kwaliteit.

• RON GULEIJ •

VARIA CARTOGRAPHICA

Inzendingen voor deze rubriek kunnen gestuurd worden aan Ester Smit

E-mail: avontuurnetgeschiedenis@gmail.com

GEEF CAERT-THRESOOR CADEAU!

Leest u *Caert-Thresoor* met veel plezier? En zou u het tijdschrift vol interessante bijdragen over de geschiedenis van de kartografie graag willen delen met anderen? Dat kan! Voor slechts 25 euro geeft u een jaarabonnement (4 nummers) cadeau, bijvoorbeeld aan uw vrienden, kennissen of familieleden.

Hoe werkt het? Het eerste nummer wordt naar uzelf opgestuurd, zodat u dit persoonlijk kunt overhandigen als cadeau. De overige drie nummers verschijnen automatisch bij de ontvanger van uw cadeau in de bus. Na een jaar loopt het abonnement automatisch af.

Een cadeauabonnement aanvragen kan via administratie@caert-thresoor.nl onder vermelding van naam en adres van uzelf, naam en adres van degene aan wie u het abonnement schenkt en de uiterste datum waarop u het

geschenkenummer wilt ontvangen (houdt er rekening mee dat u de mail minstens twee weken voor die datum stuurt).

Op zoek naar huidige plekken door middel van oude kaarten

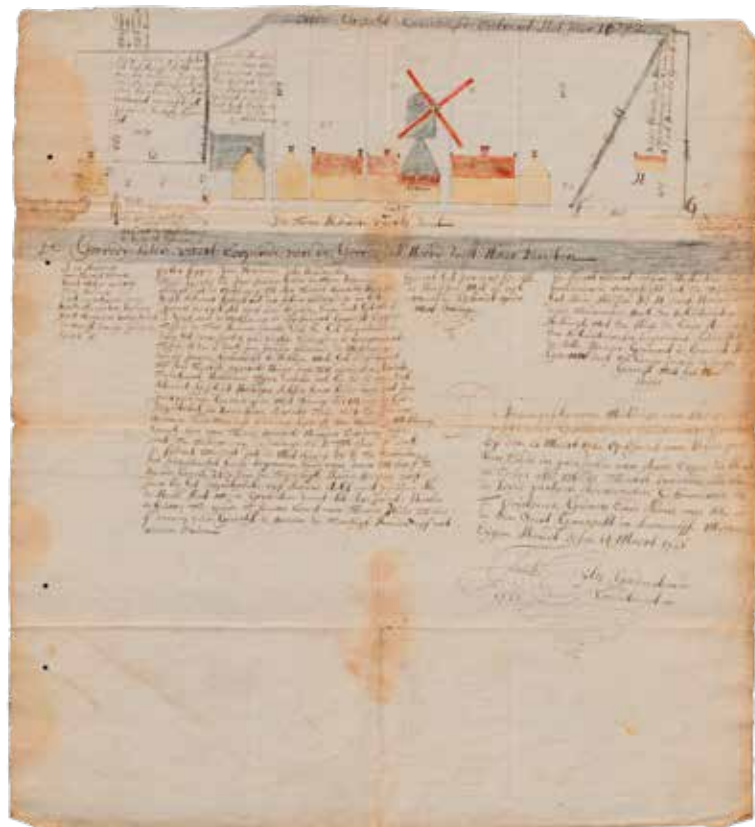
In Friesland is een uniek historisch-kartografisch project gestart. In het kader van het project *Stroomopwaarts* is er in Museum Opsterlân een tentoonstelling van de geschiedenis van de gemeente Opsterland te zien aan de hand van oude historische kaarten en oude atlassen. Aan het project *Stroomopwaarts* werken vijf musea in Zuidoost-Friesland mee. Er worden prachtige kaarten uit de collectie van Tresoar te Leeuwarden getoond. De bezoeker leert naar de kaarten te kijken, maar wordt tegelijkertijd op ontdekkingsreis gestuurd om in het landschap de plek te zoeken die op de kaart staat aangegeven. Het een organische tentoonstelling die blijft groeien, want wie de plek eenmaal heeft gevonden kan een foto maken en die opsturen naar het museum. Een afdruk langsbrengen kan ook. De ingestuurde foto's worden onderdeel van de tentoonstelling.

Waar: Museum Opsterlân; Hoofdstraat 59 te Gorredijk

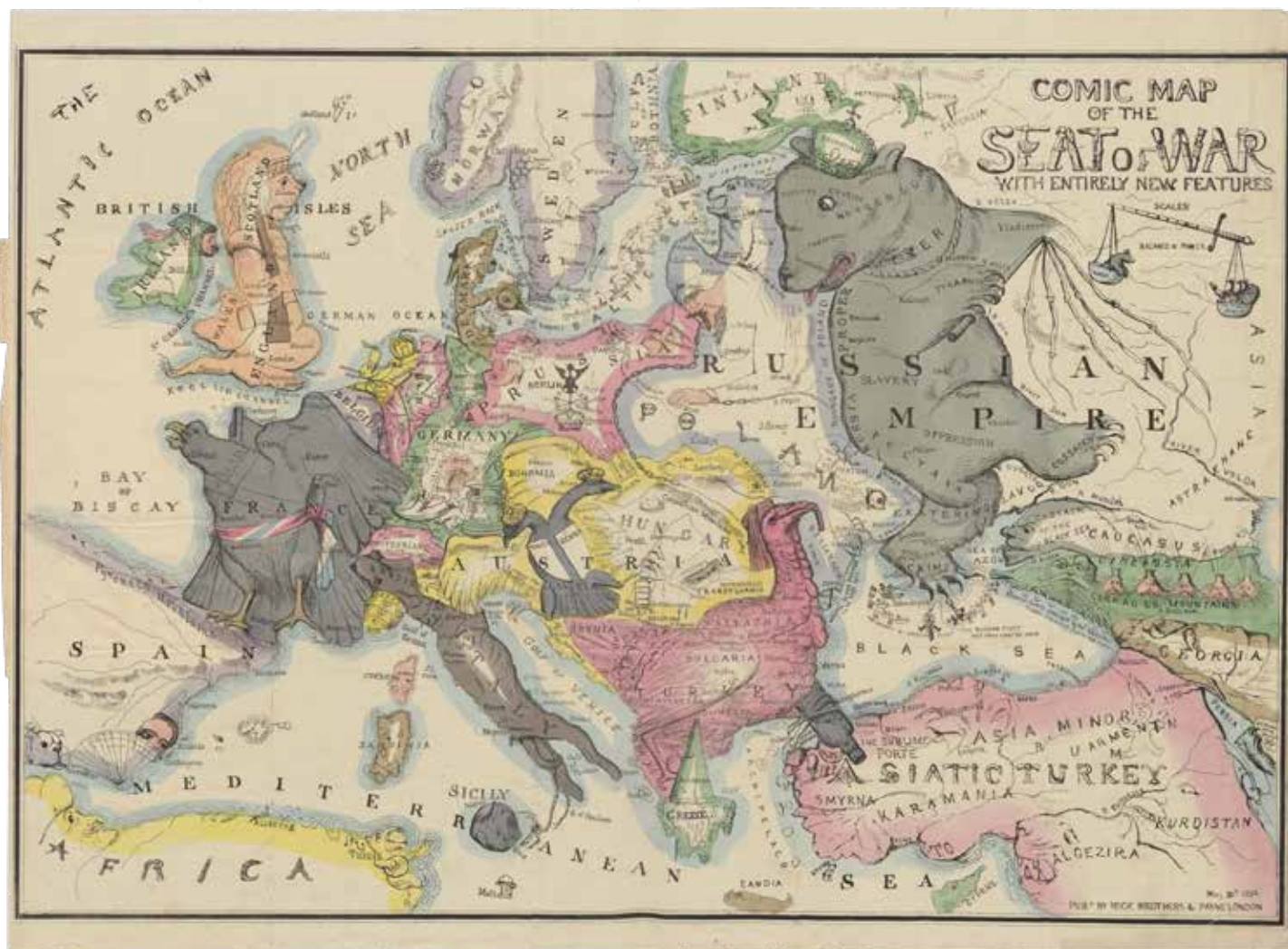
Wanneer: tot en met 10 juli 2022

Meer informatie over de tentoonstelling: www.museumopsterlan.nl

Meer informatie over het project: www.arcadia.fr/over/dit-is-arcadia/

Situatiekaart van percelen land in Gorredijk opgemaakt in verband met een geschil over grensscheidingen van de stukken land, vervaardigd door Foocke Eiles in 1726. (Tresoar, Leeuwarden, Kaartenkabinet, collectie Van der Sluis, toegang 318-34, kaartnummer 014273).

Comic Map of the Seat of War with entirely new features. Londen: Rock brothers & Payne, 1854
(Collectie Bodel Nijenhuis Universiteitsbibliotheek Leiden catalogusnummer COLBN Port 212 N 46).

Universiteit Leiden laat Oekraïne zien

De webtentoonstelling *Borderlands. Ukraine in historical maps* wil door middel van oud kaartmateriaal laten zien dat het land Oekraïne niet in een paar jaar gevormd is en dat de huidige oorlog helaas niet het enige conflict is. Eeuwenlang heeft het land onder vuur gelegen, in 2014, bij het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in 1991, maar ook verder de geschiedenis in. Oekraïne was, of bepaalde regio's ervan waren soms onderdeel van andere machtsrijken, zoals van het Mongoolse Rijk, de Pools-Litouwse natie, het Ottomaanse Rijk en het Habsburgse keizerrijk. Oekraïne lag ingeklemd tussen het katholicisme en de islam, tussen oost en west. De webtentoonstelling laat de voorloper van het onafhankelijke Oekraïne uit de zestiende tot en met de achttiende eeuw zien, maar ook de Oekraïense

Volksrepubliek, die tussen 1918 en 1920 werd gesticht. De Universiteit van Leiden bezit zo'n zeshonderd kaarten met betrekking tot Oekraïne die behoren tot de bekende Collectie Bodel Nijenhuis en de Steegh / Teunissen-collectie. Er worden dertig kaarten getoond. De tentoonstelling gaat niet in op de politieke discussie of de politieke tegenstellingen, maar laat zien hoe Oekraïne zich door de eeuwen heen als land heeft verhouden ten opzichte van de grote buurlanden.

Kijk op: webpresentations.
universiteitleiden.nl/s/borderlands/page/borderlands-ukraine-in-historical-maps
Duur: het gehele jaar 2022

ICHC IN BOEKAREST

Het negenentwintigste *International Conference on the History of Cartography* (ICHC) gaat over het voortschrijdende inzicht in de geschiedenis van kaarten en het vervaardigen van kaarten, ongeacht het gebied dat ze beslaan, in welke taal de kaarten zijn opgemaakt, uit welke tijd ze stammen of over welk onderwerp de kaarten gaan.

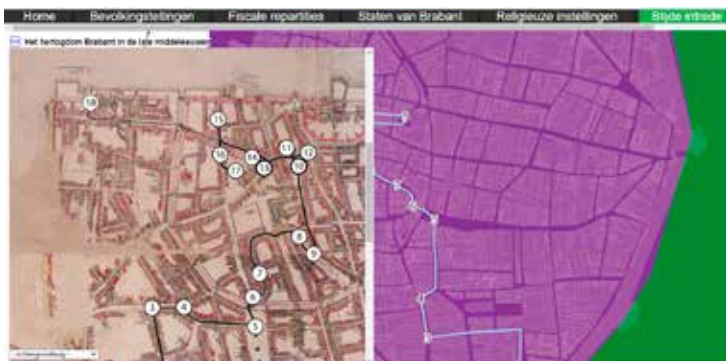
De conferentie wordt georganiseerd door het Nationaal Museum voor kaarten en oude boeken te Boekarest en de Universiteit van Boekarest, in samenwerking met Imago Mundi. Tijdens de conferentie kunnen er tentoonstellingen over historische kartografie worden bezocht. De Call for Papers is inmiddels gesloten maar opgeven kan nog steeds.

Opgeven kan digitaal op: ichc2022.muzeulhartilor.ro/registration/

Wanneer: 4 juli tot en met 8 juli 2022

Meer informatie over kosten, het programma en opgeve voor deelname: ichc2022.muzeulhartilor.ro/

Digitale kaart van hertogdom Brabant

De Blijde Intrede van Maximiliaan van Oostenrijk in Antwerpen in 1478 in kaart gebracht. Door de gegevens te projecteren op een oude kaart, en die vervolgens te koppelen aan een nieuwe kaart kan precies worden nagegaan welke weg hij en zijn gevolg hebben afgelegd (uitsnede van www.hertogdombrabant.nl).

Sinds enige tijd is er een digitale kaart van Brabant beschikbaar met diverse gegevenslagen. Het gaat op de digitale basiskaart van hertogdom Brabant. Sinds de dertiende eeuw bestond het hertogdom uit zes administratieve gebieden, de meierijen van Leuven, Tienen en 's-Hertogenbosch, de Ammanie van Brussel, het markgraafschap Antwerpen en het baljuwschap Waals Brabant die door Filips de Goede werden omgezet in vier kwartieren, te weten Leuven, Brussel, Antwerpen en 's-Hertogenbosch. Filips de Goede wilde met deze reorganisatie het belastingstelsel vereenvoudigen.

Sommige regio's hoorden dan weer wel en soms weer niet bij het hertogdom, en zijn daarom wel opgenomen. Het gaat in dit geval over de stad Mechelen, het graafschap Megen, het Land van Ravenstein, en het land van Cuijk. Dorpen die onder Brabant vielen, maar soms onder nevengelegen vorstendommen zijn eveneens opgenomen.

Er zijn een zestal sets van gegevens: de Bevolkingstellingen (1374–1800), de Fiscale repartities (1383–1572), ook de Staten van Brabant (1406) ontbreken niet, verder de Religieuze instellingen van Brabant (1496–1526), vervolgens de Blijde Intrede van Maximiliaan van Oostenrijk in Antwerpen (1478) en tenslotte het hertogdom Brabant in kaart (ca. 1536). Op hertogdombrabant.nl staan de gegevens onder elkaar. Alle zes zijn aan te klikken waardoor de kaart geopend wordt. Met schuifjes en uitklapmenu's zijn de gegevens te selecteren. Door de kleursamenstellingen is duidelijk te zien hoe de bevolking in de Brabantse kwartieren ontwikkelde, en hoe de grenzen van Brabant door de eeuwen heen werden gevormd. In de linker kolom bevindt zich een duidelijke uitleg over de betreffende instantie waarover de kaart gaat. Eenmaal op een kaart is het mogelijk via tabs naar de volgende kaarten te gaan.

Te bekijken op: www.hertogdombrabant.nl

Kaarten met een boodschap: digitale tentoonstelling over zendingskartografie

Oude zendingskaarten dragen de zware last van de geschiedenis van de zending, de gemengde erfenis van imperialisme, onderdrukking en racisme, alsook onderwijs, ontwikkeling en medische zorg met zich mee. Daarom is hun historische betekenis niet beperkt tot de verspreiding van het christendom, maar houden ze ook verband met de ontwikkeling van mondiale betrekkingen en imperialisme in het algemeen.

De kaarten in deze tentoonstelling laten de westerse houding ten opzichte van de niet-westerse wereld zien. De kaarten zijn er in allerlei soorten en maten: schetsmatige kaarten gemaakt door de zendelingen zelf, wandkaarten die opgehangen werden tijdens lezingen om geld op te halen voor de zending, wereldkaarten of juist exemplaren die inzoomen op een bepaald gebied, eenvoudige kaarten voor kinderen met slechts drie kleuraanduidingen waarbij zwart staat voor heidens: u vindt ze allemaal terug in de digitale tentoonstelling *Kaarten met een boodschap: zendingscartografie ca. 1850-1950*.

Samenstelling: Bijzondere Collecties van de Universiteit van Utrecht

Waar te bekijken: www.uu.nl/nieuws/kaarten-met-een-boodschap-digitale-tentoonstelling-over-zendingscartografie

Zendingskaart van Nederlands Oost-Indie en Suriname door Annéus Brouwer (1875-1948) en uitgegeven door P. Noordhoff te Groningen. Lithografie in kleur. Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam, LL03763gk.

LITERATUUR *en facsimile-uitgaven*

Samengesteld door
Peter van der Krogt en
Martijn Storms

E-mail: p.c.j.vanderkrogt@uva.nl
m.storms@library.leidenuniv.nl

B
Black, Jeremy, *A history of the Second World War in 100 maps*. Chicago: University of Chicago Press, 2020. – ISBN 9780226755243. – 256 blz. – \$ 35,-.

Boelema, Horst, 'ANWB Bedrijfsarchief.' *Caert-Thresoor* 41,1 (2022): 38-39.

Bourdon, Etienne & Axelle Chassagnette (eds.), *"Penser les savoirs géographiques à l'époque moderne (XVe-XIXe siècle)"*, 2020 [Revue géographique historique 17-18.]. – ISSN 2264-2621. Hierin o.a.:

- Colin Dupont, 'Du texte à l'image. Les plans de Jacques de Deventer, un exemple d'appropriation cartographique de l'espace?', article 5.

- Nydia Pineda, 'La sélénographie au XVIIe siècle: support des interrogations géographiques et espace de projection des enjeux politiques, intellectuels et institutionnels.', article 7.

Bracke, Wouter, 'Thomas Best Jervis and Philippe Vandermaelen's Etablissement géographique de Bruxelles.' *Imago Mundi* 73,1 (2021): 205-228.

Bracke, Wouter, 'Lisette Danckaert, 29 April 1930-5 March 2020.' *Imago Mundi* 73 (2021), 1: 85-86.

Brink, Paul van den, 'Verbrandt ze!' De hoogstaande wegenkaarten van de Java Motor Club en de Deli Automobiël Club, 1912-1942.' *Caert-Thresoor* 41,1 (2022): 27-37.

Buiter, Hans, 'Op pad met de ANWB: Toeristen tekenden hun eigen kaarten.' *Caert-Thresoor* 41,1 (2022): 10-16.

D
De Ryck, Marijke, Jan Nyssen, Karine Van Acker & Wim Van Roy (red.), Philippe De Maeyer in kaart. Liber amicorum. Gent: Universiteit Gent, Vakgroep Geografie, 2020. – 320 blz. Hierin o.a.:

- Bram Vannieuwenhuyze, 'Vree wijze wijzerkaart van Brussel', blz. 29-37.

- Caroline De Candt, 'The man who loved Ferraris', blz. 47-52.

- Marijke De Ryck, 'Cartografie, de zoektocht naar een evenwicht tussen voorstelling en wetenschap', blz. 123-128.

- Jan Nyssen, 'Exploration of a medieval African map (Aksum, Ethiopia): how do historical maps fith with topography?', blz. 165-178.

- Ferjan Ormeling, 'België in de Bosatlas', blz. 241-247.

- Soetkin Vervust, 'De wereld van de historische cartografie', blz. 287-290."

Ding, Yan-nan, 地理知识与贸易拓展:17世纪荷兰东印度公司手稿地图上的南海 (= Geographical knowledge and trade expansion: The South China Sea on seventeenth century manuscript charts of the Dutch East India company). 云南大学学报 (社会科学版) (= *Journal of Yunnan University (Social Sciences Edition)* 19 (2020), 5: 90-98.

Dupont, Colin, 'Jacob van Deventer (1500-1575): Helmont, Bynderen.' In: Anna Koopstra, *Lucas Gassel van Helmond. Meester van het landschap*. Helmond: Museum Helmond, 2020, blz. 58-59.

Dupont, Colin, Tatiana Gertsen, Karin Pairon & Electre Totolidis, 'Plaidoyer pour une politique de préservation : analyse de risques à la section des Cartes et Plans de KBR.' In *Monte Atrium* 13 (2020), blz. 43-70.

E
Eliaison, Andrew, 'A comparison of spatial data of Eastern Java la Grande with Eastern Australia.' *The Globe* 88 (2020): 58-78.

F
Feldmann, Hans-Uli, 'Peter Meurer, 10 April 1951-11 March 2020.' *Imago Mundi* 73 (2021), 1: 86-88.

K
Kok, Hans, 'What to collect? Civil aviation maps.' *IMCoS Journal* 158 (2019): 46-50.

Korthals Altes, Everhard, & Bram Vannieuwenhuyze, *Nederland op zijn mooist. De achttiende-eeuwse Republiek in kaart en beeld*. Bussum: Thoth, 2022. – ISBN 9789068688504. – 576 blz. – € 69,50.

Krogt, Peter van der, 'De Grote Waard in 1357'. *Geografie* 31 (2022), 2: 34-35.

N
Nicolai, Roel, 'The mapping of Africa on the nautical charts of the Age of Discovery.' *Terrae Incognitae* 53 (2021): 195-218.

O
Ormeling, Ferjan, 'De zeeslagen in Straat Van der Capellen, 1863/64.' *Geo-Info* 19 (2022), 1: 14-16.

Ormeling, Ferjan, 'Honderd jaar wegenkaarten van de ANWB, 1883-1983.' *Caert-Thresoor* 41,1 (2022): 17-26.

P
Putten, Kees van, 'Three eighteenth-century attempts to map the natural order: Joachim Hermann, Georg Christoph Würtz, Paul Dietrich Giseke.' *Early Science and Medicine* 24 (2019), 1: 33-89.

R
Ricci, Alessandro, 'Carte e potere per l'identità nazionale. Dal Leo Belgicus al Leo Hollandicus.' *Gnosis. Rivista italiana di intelligence*. 16 (2020), 1: 116-129.

Rugy, Marie de, *Imperial borderlands. Maps and territory-building in the northern*

Indochinese peninsula (1885-1914). [Mapping the past 1]. Leiden: Brill, 2021. – ISBN 9789004456211. – 324 blz. – € 145,-.

S
Storm, Reinder, 'De Bondsatlas: Atlas van Nederland van de ANWB.' *Caert-Thresoor* 41,1 (2022): 4-9.

Storm, Reinder, 'Holland tusschen Maas en IJ. KNAG-tentoonstelling in het Stedelijk Museum.' [Uit de KNAG-collectie]. *Geografie* 31 (2022), 3: 24-25.

Svatek, Petra, 'Die Kartographenfamilie Blaeu und der Atlas Novus.' In: Christa Herzog & Barbara Maier (Hrsg.), *Kostbarkeiten aus der Bibliothek*. Band 2. Klagenfurt: Alpen-Adria-Universität, 2020, blz. 138-141.

V
Van der Haegen, Herman, *De eerste Vlaamse ruimte. De kerkelijke dieldeling van de Nederlanden in 1559: een historisch-geografische analyse*. Deurne: Doorbraak, 2017 [Acta Geographica Lovaniensia 39]. – ISBN 9789492639097. – 71 blz.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

e-Perimtron 17,1 (2022)

On-line tijdschrift: <http://www.e-perimtron.org>
Arnaud, Jean-Luc, 'Dater les documents cartographiques' (blz. 1-18).

Hajdú, Edina, & Márton Pál, 'The digital reconstruction of hiking trail system evolution in the Mátra Mts, Hungary' (blz. 19-32).

Novak, André, & Volodymyr Ostash, 'Digitizing Historical Maps and their presentation in Online Map Collections' (blz. 33-44).

Boutoura, Chrysoula, Angeliki Tsorlini, & Evangelos Livieratos, 'Revisiting the French manuscript maps (1685-1687) of the Cycladic Archipelago: georeference and best fitting' (blz. 45-54).

De Hollandse Cirkel 24,1 (maart 2022)

Klaasse, Zacharias, 'Kadaster 50 jaar in Apeldoorn' (blz. 4-7).

Vaes, Tom, 'Avonturen van een oerdegelijk gebouwd schip: de Gyrinus' (blz. 8-11).

Klaasse, Zacharias, 'Een albasten jubileum [Kadasterkantoren]' (blz. 12-13).

Stehouwer, Jan, 'De Meteor als leverancier voor de landmeetkunde' (blz. 14-22).

Quee, Herman, [et al.], 'Uitvindingen voor de tunnelbouw: de Planoscoop en de SYNCHRAS van Hero Volkers' (blz. 23-26).

Imago Mundi 73, 1 (2021)

Rodríguez Wittmann, Kevin, 'An Unknown Mappamundi in an English Almanac of c. 1420 (British Library, Royal MS 17.A.XVI, Folio 2v)' (blz. 143-161).

McIntosh, Gregory, & Joaquim Alves Gaspar, 'Kunstmann III: The Oldest Known Nautical Chart Incorporating Latitudes' (blz. 162-178).

Pinto, Sandra M.G., 'Judges as Mapmakers: How to Create an Estate Map in Early-Nineteenth-Century Portugal' (blz. 179-204).

Bracke, Wouter, 'Thomas Best Jervis and Philippe Vandermaelen's Etablissement

géographique de Bruxelles' (blz. 205-228).
Taylan, Işın, 'Early Ottoman Atlases: A New Genre' (blz. 229-238).

IMCoS Journal 168 (March 2022)

Informatie: <https://www.imcos.org/journals/>

Kanas, Nick, 'Volvelles: Early analogue computers of the heavens bound in books' (blz. 6-16).

Batten, Kit, 'The Eyre Brothers (fl. c. 1877-1889): Publishers with a West Country interest' (blz. 19-29).

Trevers, John, 'Observations from the Trade: The auctioneer' (blz. 30-35).

Ortolja-Baird, Ljiljana, 'Worth a Look: Das Landschaftskleid: A royal topographical suit for Saxony's Elector Johann Georg I' (blz. 36-40).

Dat Narrenschip

**Grote collectie antieke landkaarten
en stedenprenten van alle delen van de wereld**

Turkkaai 11 (bij de bushalte)
4331 JV Middelburg

telefoon
0118 674141

mobiel:
06 28146967

e-mail
mail@datnarrenschip.nl

**Antiquariaat
Dat Narrenschip**

Openingstijden:

donderdag 11.00 – 21.00 uur	Ook gevestigd te Amsterdam Singel 276 1012 WG Amsterdam
vrijdag 12.00 – 17.00 uur	Geopend: zaterdag 10.30 – 17.30
zaterdag 11.00 – 17.00 uur	

www.datnarrenschip.nl

Halfjaarlijkse veiling van boeken, manuscripten en grafiek mei en november

met o.a. Nederlandse en buitenlandse kartografie,
topografie en geschiedenis

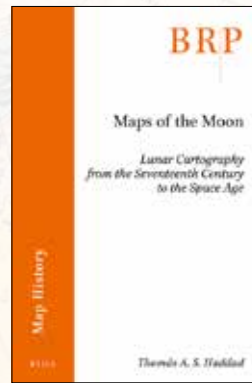

BUBB KUYPER

VEILINGEN BOEKEN, MANUSCRIPTEN & KUNST

Kenaupark 30 • 2011 MT Haarlem
tel. 023 5323986 • info@bubbkuyper.com

veilingdata en online catalogi op
www.bubbkuyper.com

December 2019
Paperback (vi, 98 pp.)
ISBN 9789004400887
E-ISBN 9789004400894
Price € 70
brill.com/rpmh

Maps of the Moon

*Lunar Cartography from the
Seventeenth Century to the Space Age*

Thomás A. S. Haddad

When does a depiction of the moon become a lunar map? This publication addresses this question from theoretical and historical standpoints. It is argued that moon maps are of crucial importance to the history of cartography, for they challenge established notions of what is a map, how it functions, what are its purposes, and what kind of power it embodies and performs. The work also shows how terrestrial cartography has shaped the history of lunar mapping since the seventeenth century, through visual and nomenclature conventions, the cultural currency of maps, mapmakers' social standing, and data-gathering and projection practices.

BRILL

MAPS
GLOBES
TELLURIUMS
PLANETARIUMS
ARMILLARY SPHERES
GLOBE CONSERVATION

<http://www.irisglobes.nl>

INTER-ANTIQUARIAAT *Mefferdt & De Jonge*

INKOOP en VERKOOP
oude kaarten en stadsgezichten

www.inter-antiquariaat.nl

Bernard Zweerskade 18
1077 TZ Amsterdam

T: 020-6640841
interantiquariaat@chello.nl

[@mefferdtdejonge](https://www.instagram.com/mefferdtdejonge)

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat
Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda

Telefoon: 076 560 44 00

Mobiel: 06 532 994 10

E-mail: dieter.d@planet.nl

www.plantijnmaps.com

Internet veilingen

Februari, Maart, April, Mei, Juni,
September, Oktober en November

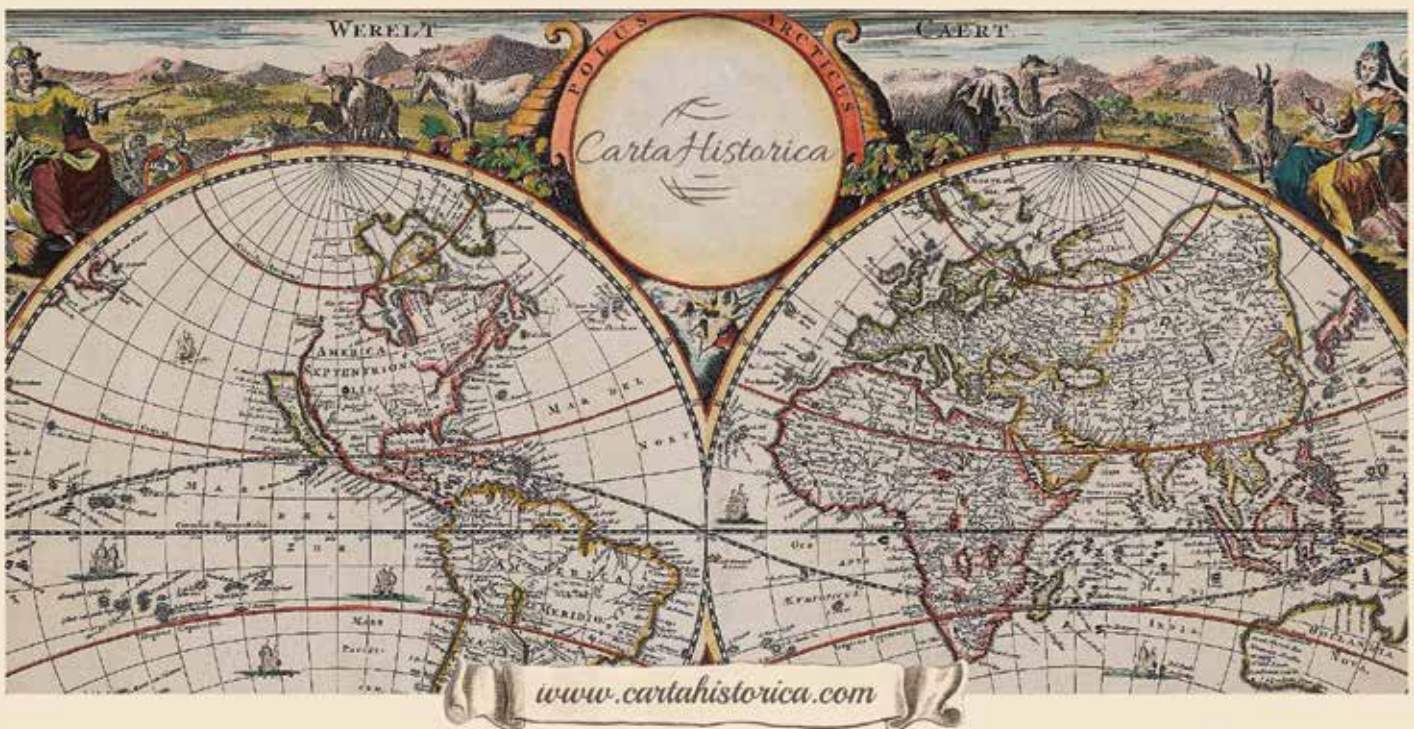
www.swaen.com

Inbreng voor deze internet-veilingen is mogelijk
gratis taxatie - email: paulus@swaen.com

Pieter Lastmarkade 2, - 1075 KJ Amsterdam - The Netherlands

Tel. +31 (0)202255198 - USA +1 727 687 3298

Sinds 40 jaar inkoop en verkoop van oude kaarten en atlassen

*A map enthousiast with 40 years of pure passion.
Discover maps from all over the world.*

[cartahistorica](https://www.instagram.com/cartahistorica)

[cartahistorica](https://www.facebook.com/cartahistorica)

info@cartahistorica.com